

Jordegods og gyldne kjeder

Karen Arup Seip

Fortid og Nutid juni 1998, s. 106-138

Frem til 1500-tallet fungerte adelen som landets krigerstand, men i løbet af dette århundrede betød den krigsteknologiske utvikling at dette ikke længere kunne fortsatte. Adelen blev nu nødt til at finde sig andre opgaver primært som høftjenere, embedsmænd og officerer i kongens tjeneste. Samtidig utvikledes en særlig adelig livsstil, som kunne begrunde standens fortsatte privilegier og særstilling. I artikkelen undersøges det, hvorledes den kendte rigsråd og lensmand Mogens Gyldenstjerne investerede i jordegods, handel samt i luksusforbrug med henblik på at styrke sine egne og familiens status- og karrieremuligheter. Analysen tager utgangspunkt i en økonomisk model, følge hvilken status betraktes som en inntægtsskabende faktor.

Karen Arup Seip, f. 1968, cand. philos. Fagreferent ved Universitetsbiblioteket i Oslo.

»Hvorfor bærer vi gyldne kæder og har jordegods og vil være højere agtet end andre? Derfor at når vår herre og konge, land og rige har det behov, da skulle vi rigens fjender afverge og med al magt og formue beskytte og beskærme vort fædrene rige«.¹ Slik formulerte admiralen Herluf Trolle adelens syn på sin stands funksjon og privilegier før han i 1565 dro ut til sitt siste slag. Han begrunnet adelens rikdom og maktposisjoner med standens funksjon, som var å verne riket. Adelens rolle var imidlertid på dette tidspunktet inne i en endringsprosess. Endringer i krigsteknikken hadde fratatt adelen dens monopol på krigeryrket. Resultatet var at adelen gikk fra å være en krigeradel til å bli en hoffadel.² Hvordan skulle adelen begrunne sin privilegerte stilling når den ikke lenger hadde en militær funksjon? Svaret ble *den adelige livsstilen*. Ved en livsstil som krevde store ressurser og et høyt dannelsesnivå, søkte adelen å opprettholde skillet mellom seg og resten av befolkningen.

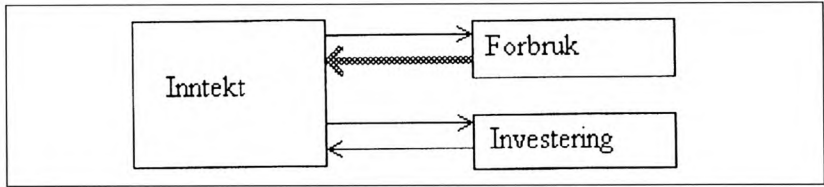
Gjennom å studere økonomiske stra-

teger hos en fremtredende person i det dansk-norske styret på 1500-tallet er det hensikten å undersøke hvilke trekk som preget en sentral politisk skikkelse i denne overgangsfasen. Studien tar for seg hvordan en person som ønsket karriere gjennom sine investeringer profilerte seg selv for å oppnå fremgang.

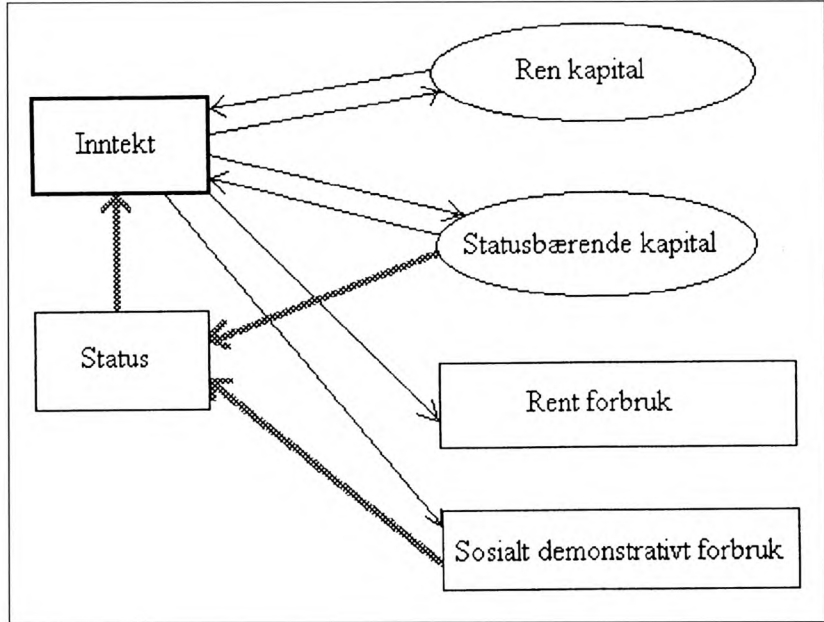
I sosiologien betegner begrepet *status* et individs plassering i en hierarkisk orden, for eksempel i et makthierarki. Omgivelsene knytter spesielle forventninger til personer ut fra deres status. Status er også et verdiladet begrep, idet det kan gi tilgang til abstrakte goder som anseelse, prestisje, ære og respekt.

I perioden fra reformasjonen frem til innføringen av eneveldet i 1660, var adelen en avgrenset persongruppe med åpenbare statusfortrinn. Det var kontrollert adgang til gruppen. Adelen hadde nesten enerett på embetsposter. Dessuten hadde adelen politiske friheter, monopoler og økonomiske gevinster fra landbruket. Dette medførte en enorm konsentrasjon av makt.³ En

Figur 1.

Figur 2.

mann som ble født inn i riksrådsadelen hadde allerede fra fødselen av høy status. En person vil imidlertid gjennom sine handlinger også selv kunne påvirke sin status, og det vil være mange faktorer som er bestemmende. Ervervede statusfaktorer er faktorer som forutsetter en formell eller uformell form for bestått prøve, ervervede kvalifikasjoner osv. Utdannelse er et eksempel på en ervervet statusfaktor. Jeg vil her studere en adelsmanns adferdsstrategier for å oppnå høy ervervet status. Karrieremobilitet kan brukes som et mål på status, og jeg har i denne artikkelen valgt å ta for meg en fra det aller høyeste sosiale skiktet, som gjorde karriere, for å studere adferdsstrategier som kan knyttes til høy status.

En modell

Som en referanseramme for analysen av en adelsmanns økonomiske strategi har jeg her satt opp en sosialøkonomisk mikromodell. Modellen er ikke en standardmodell for forbrukstilpassning, men behandler status som inntektsskapende. Dette står ikke i motsetning til økonomisk teori, men tar hensyn til de historiske forhold.⁴ Modellen avviker noe fra vanlig konsumentteori. Dette er gjort for å få fram det spesielle i den historiske situasjonen. Begrepet *status* gis en økonomisk betydning også for inntekt, ikke bare som en del av forbruket. I tillegg er det et poeng å analysere investeringer i en situasjon hvor markedsøkonomien bare delvis fungerer. I forhold til nyere

kapitalmarkeder ville man sagt at markedet var *tynt* i den forstand at egne handlinger påvirker pris og eller avkastning, men her er nok markedet så tynt at det bortimot svikter helt.

Ved studiet av det som er blitt kalt for *conspicuous consumption*, her oversatt med *sosialt demonstrativt forbruk*, har man i stor grad lagt vekten på det økonomisk irrasjonelle aspektet ved et forbruk som overstiger konsumentens behov.⁵ Det er søkt flere forklaringer på at noen mennesker synes villige til å ruinere seg, og dermed sette seg helt utenfor den sosiale gruppe de konkurrerer innenfor, for å kunne henge med i et kappløp om dyre og eksklusive vaner. Innen sosialøkonomien er det sjelden man regner med at forbruket virker inn på inntekten. I denne modellen derimot er et av målene å undersøke en forbindelse mellom forbruk og muligheter for inntekt.

Målet med modellen er å undersøke hvorledes anvendelse av inntekt virker på fremtidig inntekt. I modellen forutsettes det at målet er å maksimere status og inntekt. Jeg vil se på hvordan en adelsmann med en gitt inntekt kunne maksimere mengden av disse to faktorene. Det forutsettes at aktøren handlet rasjonelt, i den forstand at han hadde evnen til å vurdere muligheten av langsiktig vinning fremfor umiddelbare fordeler, og at han handlet konsistent i forhold til sine intensjoner. Dette innebærer at aktøren tar hensyn til sitt miljøes normer. Samtidig vil hans intensjoner være påvirket av disse normene, fordi normene er internalisert.

For en adelsmann var for eksempel len status- og inntektsgivende, men de var vanskelige å oppnå. Kongens gunst og gode forbindelser var en forutsetning. Gjennom en livsførsel som ga høy sosial status, som for eksempel gjennom et høyt luksusforbruk, generøse gaver osv., kunne en adelsmann oppnå sentrale politiske stillinger og

inntektsbringende len. Slik kunne han påvirke sin fremtidige inntekt. I en skjematisk fremstilling vil dette kunne tegnes opp som i figur 1, der denne formen for påvirkning på inntekten er angitt med en tykk grå pil.

Det vil selvfølgelig være begrensninger innenfor en slik sammenheng. Det fantes eksempelvis lover mot for høyt luksusforbruk. Kongen ville antakelig også reagere på et forbruk som demonstrativt konkurrerte med hans eget, eller ga inntrykk av at adelsmannen var en ødeland.

Denne enkle modellen kan utvides, slik som vist i figur 2, ved å dele opp forbruk i to typer: En type forbruk som gir økt sosial status, og dermed gir muligheten for økt fremtidig inntekt, *sosialt demonstrativt forbruk*. Alt annet forbruk, er her kalt *rent forbruk*. Ved et sosialt demonstrativt forbruk er etterspørselen etter godet avhengig av om godet har en høy pris. Prinsipielt vil det altså være slik at jo høyere pris godet har, jo større status og fremtidige inntektsmuligheter vil det kunne gi eieren av godet.⁶ Derved vil den direkte nytten av det sosialt demonstrative forbruket være lavere enn nytten av rent forbruk.

Kapitalinvesteringer kan også deles opp i to forskjellige former: På den ene siden investeringer i *statusbærende kapital*, det vil si kapital som har en økonomisk verdi og som samtidig gir innehaveren høy status. Et eksempel på dette kan være investeringer i jordegods. På den annen side investeringer i all annen kapital, her kalt *ren kapital*. Dette kan for eksempel være investeringer i handel, bergverksdrift eller utlån av penger. Det vil alltid være overgangsformer mellom statuskapital og annen kapital, akkurat som det kan være vanskelig å skille mellom sosialt demonstrativt forbruk og rent forbruk.

I modellen opereres det altså med fire muligheter for adelsmannens bruk

av inntekter: Han kunne bruke dem på rent forbruk, eller på sosialt demonstrativt forbruk, og han kunne investere dem i statusbærende kapital eller i annen kapital. Disse vises i de to rektanglene og de to ovalene til høyre i figur 2. Det fantes også en femte mulighet for plassering av kapital, nemlig å plassere pengene i kister og låse dem inne. Dette var en vanlig måte å oppbevare kapital på, men fordi denne formen for pengeplassering ikke øker inntekten, er den ikke drøftet her. De tre sistnevnte formene kan da sees på som investeringer. Jo lavere avkastningen av kapitalinvesteringene var, desto større del av inntektene ville da bli dreiet i retning av både sosialt demonstrativt forbruk og rent forbruk. Ut fra denne synsvinkelen er altså det sosialt demonstrative forbruket en investeringsform på linje med investeringer i gods og handelsvirksomhet. Valgene angående disse investeringene vil bli undersøkt i denne analysen.

Utgangspunktet for modellen vil være at det er en sammenheng fra nåværende status, sosialt demonstrativt forbruk og investering i statusbærende kapital til fremtidig status. I en gitt situasjon er nåværende status skapt av tidligere handlinger og tilskrevne statusfaktorer. Den kan dermed betraktes som en konstant og sløyfes i den videre analysen. Fremtidig status blir da en funksjon av sosialt demonstrativt forbruk og investeringer i statusbærende kapital. Det er også en sammenheng fra investeringer i statusbærende kapital og ren kapital til fremtidig inntekt. I denne sammenhengen spiller også fremtidig status inn. Fremtidig inntekt blir da en funksjon av investering i statuskapital, annen kapital og fremtidig status. Både funksjonen for fremtidig status og funksjonen for fremtidig inntekt kan fortelle noe om forventet utbytte av investeringer.

I en nyttevurdering i nåsituasjonen

inngår både de to forbruksformene og den fremtidige inntekten. Status er, for en adelsmann, i seg selv en positiv faktor slik at både nåværende og fremtidig status inngår. Fordi nåværende status som nevnt er en konstant, inngår den ikke i analysen. Det er interessant å vurdere både nåtid og fremtid i denne analysen. Fremtiden må egentlig vurderes ut fra mange fremtidige perioder som gir en rekke størrelser, for eksempel for hvert år, for hver av de fire ulike faktorene: Status, rent forbruk, sosialt demonstrativt forbruk og inntekt. Dette er de fire rektanglene i figur 2. For å forenkle analysen skal jeg her gå ut fra at alle de fremtidige periodene til sammen kan reduseres til enkeltstørrelser for hver av de fire faktorene, ved en nåverdiberegning.⁷

Gossens første lov, loven om det avtagende grenseutbytte, regnes å gjelde for alle sammenhengene i modellen.⁸ Det vil si at det her forutsettes at de beste investeringsformålene, de som ga størst utbytte, ble utnyttet først, og at nytten av de videre investeringene var avtagende. Tilsvarende har vi en vurderingsfunksjon som innebærer avtagende grensenytte.

Hva kan man så si om forholdet mellom sosialt demonstrativt forbruk og rent forbruk? Grensenytten av et gode angir hvor stor ekstra nytte en forbruker oppnår ved å øke forbruket av dette godet med én enhet.⁹ Hvor sterkt eller svakt grensenytten av et gode avtar avhenger av hva slags gode det er. For et nødvendighetsgode vil nytten av de første enhetene være stor, men grensenytten avtar raskt og metningspunktet nås tidlig. Hvis det dreier seg om et luksusgode vil nytten av den første enheten ikke bli så høy som hos nødvendighetsgodet, men til gjengjeld vil det ta lang tid før metningspunktet nås.¹⁰ Luksusforbruk anses i denne sammenhengen som sosialt demonstrativt forbruk.

Gossens andre lov sier at nytten av siste krone skal være lik i alle anvendelser. Det vil si at forholdet mellom to goders grensenytte ved en gitt godekombinasjon er lik forholdet mellom prisene på disse godene.¹¹ Fordi det her er tale om beløp, blir prisen lik én for alle. Nytten i nåtid av sosialt demonstrativt forbruk kan derfor være lavere enn nytten i nåtid av det rene forbruket, fordi det sosialt demonstrative forbruket også kan bidra til fremtidig inntekt. Som ventet ser vi altså at adelsmannen vil bruke mer av de varene som representerer sosialt demonstrativt forbruk, enn den umiddelbare nytten tilsier, fordi sosialt demonstrativt forbruk gir fremtidige muligheter i form av status og inntekter i tillegg til den umiddelbare nytten.

På samme måte som i det foregående kan man undersøke forholdet mellom investeringer i ren kapital og statusbærende kapital ved å se på ekstranytten av disse faktorene hver for seg (vi partiellderiverer nytten med hensyn på de to faktorene). Vi får da at den fremtidige avkastningen, i form av inntekt, er lavere for investeringer i statusbærende kapital enn i annen kapital. Investeringene i statusbærende kapital skal være større enn det som følger av den fremtidige direkte inntekten, fordi slike investeringer via sin virkning på status vil kunne gi både inntekter og ytterligere status.

Forholdet mellom sosialt demonstrativt forbruk og investeringer i statusbærende kapital blir noe mer komplisert. Det man i et hvert fall kan si, er at det trengs ikke så stor fremtidig avkastning på sosialt demonstrativt forbruk som på statusbærende investeringer, fordi dette forbruket også gir nytte i nåtid.

Flere utenforliggende faktorer kan også påvirke en adelsmanns investeringer. En av begrensningene kan være adelskodeksen. Den virket inn på hvilke investeringsformer som ble an-

sett som sosialt akseptable for adelen. Handel er et område der det har vært debattert om adelens æreskodeks gjorde det vanskelig å foreta investeringer. Dette kommer jeg tilbake til i avsnittet om handelsvirksomhet. Inntektsnivået er selvfølgelig av avgjørende betydning for aktøren. En liten inntekt setter sterke begrensninger på den enkeltes muligheter for investeringer. Den politiske situasjonen kunne også virke avgjørende inn på en adelsmanns handlefrihet. For eksempel kan krig sees på som en begrensende faktor.

Francis Sejersted delforklarer sosialt demonstrativt forbruk som et resultat av manglende investeringsmuligheter i det førindustrielle samfunn.¹² Begrensninger i investeringsmulighetene kan behandles som absolute. Da kan de investeringsområdene der begrensningene er effektive settes lik begrensningen, og disse investeringsmulighetene kan derfor tas ut av analysen (de deriverte eksisterer ikke). Alternativt kan begrensningene i investeringsmuligheter analyseres som sterke fall i avkastningene. Er avkastningen for ytterligere investeringer i for eksempel handelsvirksomhet meget lav, vil sosialt demonstrativt forbruk være en konkurransedyktig investeringsmulighet. Både ved Francis Sejersteds delforklaring og denne modellen vil sosialt demonstrativt forbruk fremstå som den eneste gjenstående investeringsmuligheten. Det sosialt demonstrative forbruket kan da bli meget høyt ved høye inntekter.

Gjennom sin privatøkonomi hadde altså adelsmannen muligheter til å påvirke sin egen status, slik modellen viser. Jeg vil i denne artikkelen undersøke hvordan adelsmannen Mogens Gyldenstjerne disponerte sine inntekter, og har valgt å undersøke tre sider av dette: Hans investeringer i jordegods, i handel, og i et sosialt demonstrativt forbruk. Jordegods ga høy status, og kan derfor ses på som et eksempel på

Figur 3. Mogens Gyldenstjerne (1481-1569). Portrettet viser en mann ikledd hatt med gullstifter og en brosjé som holder en strutsefjær. Om halsen har han et kraftig gullkjede og han bærer tre gullringer på venstrehånden. Han har pipekrave og et bredt pelsbeslag over skuldrene. Alt dette er kostbarheter som må ha hatt en meget høy anskaffelsesverdi. (Maleri av Jacob Binck 1550 på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød).

statusbærende kapital, mens investeringer i handel kan undersøkes som eksempel på investeringer i ren kapital.

Mogens Gyldenstjerne

Det er flere grunner til at valget falt på Mogens Gyldenstjerne som studieobjekt. Han hadde en sentral plassering i statsstyret, og han gjorde en glimrende karriere. Dette gir anledning til å undersøke hvilke sosiale og økonomiske forutsetninger, personlige egenskaper og strategiske valg som under de rådende samfunnsforhold kunne gi høy karrieremobilitet, tilgang til administrativ makt og høy sosial prestisje. Han levde lenge nok til at vi kan studere ham over et relativt langt tidsrom. Han etterlot seg også et omfattende kildemateriale (figur 3 og 8).

Mogens Gyldenstjerne var sønn av ridderen og riksråden Henrik Knutsen Gyldenstjerne og Karen Bentsdatter Bille, datter av ridderen og riksråden Bent Bille. Hans slekt tilhørte altså den ypperste krets innen høyadelen, med riddertitler og seter i riksrådet i flere generasjoner. Valget av en person som tilhørte riksrådsadelen er nært knyttet til tilfanget av kildemateriale. Det er fra denne samfunnsgruppen det finnes mest kilder, og det er også denne gruppen som har vært mest i historikernes søkelys, fordi den spilte en viktig politisk og samfunnsøkonomisk rolle. Den politiske elite var fåtallig. Dette ga den enkelte betydelige innflytelsesmuligheter på den politiske utviklingen og økte virkningen av en persons handlinger. Selve problemstillingen, studiet av status, gjør valget av et medlem av den politiske eliten naturlig. Et studium av en betydningsfull persons forsøk på å utvide sine innflytelsesområder får derfor større historisk interesse under de rådende samfunnshistoriske forhold.

Mogens Gyldenstjerne var hovedbannerfører under Christian 2.'s erobringstog til Sverige i 1520, og ble slått til ridder ved Christian 2.'s kroning i Stockholm. Som lensherre på Malmøhus omtales han i forbindelse med Grevefeiden. Han var medlem av det danske riksrådet, innehadde flere viktige forleninger, og tjenestegjorde også flere ganger til sjøs. Som dronningens hoffmester ledsaget han prinsesse Anna i et stort brudetog til Sachsen i 1548. Han satt som stattholder på København slott fra 1555 til 1567, og hadde dermed en viktig stilling under syvårskrigenes første halvdel.

Å studere én person gir både fordele og begrensninger. Ved å studere prosesser på individnivå kan man oppnå bedre innblikk i de konkrete mekanismer som påvirker aktørenes adferd, og bedre studere hvordan de enkelte faktorer virker inn. Man kan også oppnå sikrere forklaringer.¹³ Faren er at alle forklaringer reduseres til psykologiske forklaringer. Problemet ved å studere én individuell aktør er at man ikke har belegg for å trekke konklusjoner ut over det individet man har studert. Undersøkelsen vil da først gi utbytte på et mere allment nivå i samling med flere enkeltstudier.

Målet her er å studere jakten på status, hva det medfører av individuelle behov, og hvordan disse er resultater av den sosiale orden. Dette er valgt gjennomført ved en analyse av kildematerialet etter én person. Mogens Gyldenstjerne skal ha en avslørende funksjon, og være en innfallsport til å forstå samfunnsmessige sammenhenger.

Jordegods

Siden høymiddelalderen hadde godseierstanden skattefrihetsprivilegium, og bare adelen og kirken som institusjon kunne eie privilegert gods.¹⁴ I føl-

ge Christian 2.'s håndfestning fikk ikke kongen eller ufri mann kjøbe eller tilpante seg fritt gods, heller ikke fikk uadelige arvinger beholde fritt adelsgods.¹⁵ Dermed var det frie godset et sosialt avgrenset gode og et knapphetsgode, som utløste mye strid innen adelen. Grethe Ilsøe har vist at det var en tendens til å velge riksrådene blant de mest godsrike.¹⁶ Jordegods hadde altså en sosial funksjon og en helt spesiell status.¹⁷ Jeg har her valgt å se på investeringer i jordegods som et eksempel på investeringer i statusbærende kapital.

Godseierne på 1500-tallet drev lite med hovedgårdsdrift, og var derfor i stor grad rentenister. De økonomiske konjunkturer i perioden 1550-1620 var i godseiernes favør, fordi prisene på landbruksprodukter steg.¹⁸ Derfor var jordegods en god økonomisk investering i tillegg til den positive statusmessige effekten et stort gods hadde.

Jeg vil her undersøke hva slags disposisjoner Mogens Gyldenstjerne foretok seg i forhold til jordegods. Dessverre kan ikke kildematerialet gi noe fullstendig bilde av Mogens Gyldenstjernens godstransaksjoner. Transaksjonene og eiendomsforholdene som kommer til syne i kildene, kan like fullt fortelle noe om hvilke strategier han fulgte.

Utgangspunktet for en adelsmanns godstransaksjoner var arven. Det er desverre ikke mulig å fastslå hvilket omfang det var på Mogens Gyldenstjernens arv. Hovedsaklig lå arvegodsset hans på Fyn, men det var også gods på Sjælland og i Skåne. Både hans mor, Karen Bille (†1540), og hans far, Henrik Knudsen (†1517), kom fra godsrike familier, så arven må ha vært omfattende. Samtidig må det ha vært et problem for Mogens Gyldenstjerne og hans søsken at de arvet sine foreldre sent i livet.

Ekteskap

»Adelige ægteskaber var i 14. og 15. århundrede konstruktive led i den enkeltes opbygning af det eftertragede godskompleks,« skriver Poul Ene-mark.¹⁹ Mogens Gyldenstjerne giftet seg med Anne Sparre i 1533. Hun var datter av riksråden Hr. Mourids Jepsen Sparre og Karine Pedersdatter Høg. Slekten Sparre kom fra Skåne, og hørte, i likhet med Gyldenstjernene, til den danske uradel.²⁰ Foruten Anne Sparre hadde Mourids Jepsen to sønner: Jacob Sparre til Svanholm og Gabriel, som døde som liten. De var altså bare to søsken om å arve foreldrene. Dermed var et av kriteriene for å oppnå en stor arv til stede.

En innfallsvinkel til Anne Sparres arv er skiftet etter henne. I april 1569 skiftet Mogens Gyldenstjerne med sine barn. Totalt ble det fordelt 121 gårder ved dette skiftet. Pantegårdene, det hallandske godset, Fulltofta, Nunnäs, og Bjärsgård, samt fire andre gårder ble stående uskiftet.²¹ Anne Sparre arvet også en søsterpart i Mourids Jepsens setegård, Svanholm, men det endelige skiftet av gården ble ikke gjennomført før etter Mogens Gyldenstjernens død.

Erik Ulsig regner 100 festegårder som en grense for høyadelig godsbesittelse.²² Anne Sparre arvet altså et betydelig godskompleks. Hun må derfor ha vært et meget gunstig gifte for Mogens Gyldenstjerne. Leon Jespersen kaller godsbesittelse for en vesentlig, men ikke nødvendig, betingelse for utpekelse til politiske verv.²³ Hvis den samme tendensen var gjeldende på Mogens Gyldenstjernens tid, må giftermålet med Anne Sparre ha vært en viktig faktor, tatt i betraktning av at han selv arvet sent. Giftermålet med Anne Sparre ga dessuten Mogens Gyldenstjerne en godsmessig plassering i Skåne, der han i den perioden var forlenet med Malmøhus.

Kjøp

Det kommer tydelig frem at Mogens Gyldenstjerne ønsket å kjøpe jordegods. I januar 1540 skrev han til sin mor og fortalte at han ikke ønsket å bytte Lindholm og Falsterbo len i et annet len, men heller ville kjøpe jordegods, hvis ikke kunne det være det samme.²⁴ Mogens Gyldenstjerne ba også andre være på utkikk etter muligheter for kjøp eller pant av jordegods for ham.²⁵

Fra sine foreldre arvet Mogens Gyldenstjerne hovedsaklig gods på Fyn, og gjennom sitt ekteskap fikk han tilgang til gods i Skåne og Halland. I sine jordkjøp holdt han seg i stor grad til disse områdene. I 1539 kjøpte Mogens Gyldenstjerne åtte gårder i »*Thommerope*« av kronen.²⁶ Om dette er Tommerup i Odense herred på Fyn eller Tommerup i Järrestads herred i Skåne, er usikkert. Året etter fikk Mogens Gyldenstjerne Christian 3.'s brev på Tommerup kloster i Järrestads herred i Skåne med tilliggende gods. Tilsammen 65 gårder, 3 møller og et hus i Ystad, hvorav fire gårder og huset i Ystad var bortpantet.²⁷ Det var med andre ord et betydelig kjøp. I 1545 kjøpte Mogens Gyldenstjerne fem gårder i Vends herred på Fyn og tre gårder i Ingelstad herred i Skåne av sin bror Otte.²⁸ I 1546 kjøpte han en halv-gård i Sørby av Anne Sparres fetter, Jep Tordsen.²⁹ Det finnes så mange steder med dette navnet at det er umulig å vite hvor denne gården lå. I 1551 kjøpte Mogens Gyldenstjerne gården Ottarp i Østre Göinge herred i Skåne av Anne Sparres fetter, Axel Rosenkrantz.³⁰ Et litt anderledes kjøp var en bod i fiskerleiet Abbekås i Vemmenhögs herred i Skåne. Det fikk Anne Sparre mot at en mann ved navn Peter Jude skulle få bo i deres gård i Lund i et eller to år.³¹ Denne gården i Lund skal Mogens Gyldenstjerne ha eid sammen med Jep Tordsen Sparre.³²

Foruten gods i Skåne og på Fyn kjenner vi til at Mogens Gyldenstjerne i 1544 kjøpte en gård »*Biscop aff Wiiborgs gaardt*« av kansleren i Tyske kanselli, Andreas von Barby. Gården lå i Kiødmangerstredet i København, det nåværdene Kiøbmagergade.³³ Der må han ha drevet med utvidelser, for i 1558 kjøpte han også nabotomten i Kiødmangerstedet av noen borgere i Lund og Malmø.³⁴ Mogens Gyldenstjerne kjøpte også gods andre steder på Sjælland. I 1547 kjøpte han en gård i Vedbynrørre ved Slagelse av Johan Friis.³⁵ Mogens Gyldenstjerne eide også en tomt i Norge. Det er sannsynlig at han kjøpte denne mens han hadde Akershus i forlening (figur 4).³⁶ Bortsett fra kjøpene av byeieendommer, konsentrerte altså Mogens Gyldenstjerne stort sett sine godskjøp til de områdene der han allerede hadde en god del gods fra før.

Pantegods

En annen strategi for å sikre seg jordegods kunne være å låne ut penger mot sikkerhet i jordegods. Som pantehaver hadde man førsteretten til kjøp, hvis sjansen skulle by seg. Som nevnt ovenfor var Mogens Gyldenstjerne også interessert i pantegods. Et eksempel kan vise hvor attraktivt han anså pantegods for å være: I 1551 pantsatte Anne Sparres fetter, Axel Rosenkrantz, noe gods til Klaus Urne. Mogens Gyldenstjerne grep inn og fikk Axel Rosenkrantz til å forplikte seg til *ikke* å selge eller pantsatte gods uten først å tilby det til ham. Axel Rosenkrantz pantsatte så sin hovedgård Ramsasa til Mogens Gyldenstjerne sammen med en god del jordegods. Samme år fikk Axel Rosenkrantz igjen låne penger av Mogens Gyldenstjerne mot mer pant i jordegods. I 1553 pantsatte Axel Rosenkrantz enda flere gårder til Mogens Gyldenstjerne.³⁷

Jacop Sparre må også ha lånt pen-

Figur 4. Akershus slott. Mogens Gyldenstjernes første forlening var Akershus slott ved Oslo. Da han kom til Akershus i 1527 hadde slottet vært herjet av brann etter lynnedslag, og var i ganske dårlig forfatning. Hovedtårnet, Vågehalsen, og slottets nordre fløy var utbrent. Fem år senere, i 1532, måtte han forsvare festningen mot Christian 2., da han forsøkte å gjenerobre den dansk-norske tronen via Norge. Mogens Gyldenstjerne ble belønnet for sin innsats her med den mer betydningsfulle forleningen Malmøhus. (Akershus sett fra Hovedtangen, maleri af Jacob Coning 1699, Nasjonalgalleriet i Oslo, Foto: J. Lathion).

ger mot pant i jordegods, for i mars 1556 skrev han til Mogens Gyldenstjerne og beklaget seg over at Hr. Mogens fogd hadde tatt femten eller seksten gårder som stod som pant for to lån på tilsammen 1600 daler.³⁸

Anne Sparres fetter, Jep Tordsen Sparre lånte også penger av Mogens Gyldenstjerne mot pant i jordegods. I 1542 skrev han fra Stockholm og tilbød to gårder som pant for et lån på 150 daler. I april 1546 lånte han 200 daler, mot pant i jordegods. I september 1547 var Jep Tordsen igjen i landflyktighet.

Han skrev fra Stockholm og ville låne 300 daler mot pant i noe av hans beste gods i Skåne. Antagelig fikk han ikke låne hele summen, for i neste brev takket han for lånet av 100 daler. Jep Tordsen hadde igjen behov for penger i 1558, og tilbød Mogens Gyldenstjerne pant i noe jordegods Claus Bille hadde tatt fra ham mens han oppholdt seg i utlandet. Mogens Gyldenstjerne var ikke villig å godta dette som pant uten at Jep Tordsen ville love å holde ham skadesløs, og det ser ikke ut til at det ble lånt ut noen penger.³⁹

I 1542 lånte Mogens Gyldenstjernes bror, Otte, 1100 rhinske gylden mot sikkerhet i jord. Hvis ikke disse pengene ble betalt tilbake innen ett år, skulle lånet gå over til et pantelån, der tolv gårder og Ottes part i Fønsskov skulle være pantet.⁴⁰ Ovenfor så vi at Otte Gyldenstjerne solgte åtte gårder til Mogens Gyldenstjerne i 1545, for 1388 rhinske gylden. Det kan se ut til at dette var innløsning av det lånet han opptok i 1542. Det kan også være at det er en sammenheng mellom disse transaksjonene og at Otte Gyldenstjerne utløste sine søsken av pantet på Bygholm.⁴¹

Mogens Gyldenstjerne lånte også ut penger mot pant i jordegods til andre enn slektninger. Cornelius Mattisen, borger i Malmø, gjorde i 1552 vitterlig at han stod i gjeld til Mogens Gyldenstjerne for 100 daler. I pant hadde han satt sin gård i Malmø. Jacob Bornholm vitnet i 1553 for alle på Fultoffta kirkegård at han hadde pantet alle sine gårder, også hovedgården, til Mogens Gyldenstjerne.⁴² Johan Knob lånte penger av Mogens Gyldenstjerne både i 1556 og i 1559. Tilsammen lånte han 300 daler mot pant i en gård i Vemerlöv by i Järrestad herred og en gård i Harjagers herred i Skåne.⁴³

Ovenfor så vi at Mogens Gyldenstjerne kjøpte gods fra noen av de samme personene som han lånte ut penger til. Det ser ut til at disse utlånene av penger mot pant i jordegods kan ha vært investeringer i fremtidige godskjøp. Alt pantegodset som vi kjenner beliggenheten til, befant seg i Skåne eller på Fyn, det vil si i nærheten av Mogens Gyldenstjernes øvrige godsbesittelser.

I en annen stilling er det godset Mogens Gyldenstjerne hadde i pant av kronen. Dels var dette å se på som lønn for embetsposter, dels var det pant for lån til kronen, og vil derfor ikke bli behandlet her.

Et tilfelle som kan fortelle noe om

Mogens Gyldenstjernes iver etter å tilpante seg gods, er saken om Torsjö gård i Vemmenhøgs herred i Skåne. Denne rettssaken førte Mogens Gyldenstjerne på rikshoffmester Mogens Gøyes vegne. Som vi skal se, hadde han likevel egne interesser i saken. I 1492 pantsatte Oluf Oxen gården Torsjö til Eskil Gøye. Pantet gikk i arv til Mogens Gøye. Da Oluf Oxen døde gikk arvingene fra arv og gjeld, og Mogens Gøye fikk dermed eiendomsretten til Torsjö. Han pantsatte gården til Johan Oxen. Så døde Johan Oxen, og sønnen Peder Oxen (figur 5), som også var Oluf Oxens nevø, gjorde i 1540 krav på å innløse godset fra Mogens Gøye. Da hadde han allerede fått kronen til å avstå sin rett i Torsjö til ham og hans søsken. Mogens Gøye inngikk så en avtale med Mogens Gyldenstjerne om at han skulle få innløse Torsjö gård fra Johan Oxens arvinger. Han fikk også tilsagn om to gårder i Kallsjö, hvis Mogens Gøye fikk beholde eiendomsretten til godset. I 1541 fikk Mogens Gyldenstjerne, på Mogens Gøyes vegne, innførsel på Skåne landsting i Torsjö gård og gods samt fire gårder i Saritslöv og to gårder i Kallsjö. Mogens Gøye skrev så et fullmaktsbrev til Mogens Gyldenstjerne, der han fikk innløse Torsjö. Peder Oxen svarte med å anklage Mogens Gyldenstjerne for bruk av vold ved overtagelsen av godset, og fikk deretter en kongelig rettertingsdom på at Mogens Gyldenstjernes innførsel på Mogens Gøyes vegne i Torsjö gård skulle anses for død og maktesløs. I november 1542 ble det inngått forlik mellom Peder Oxen og Mogens Gøye, der Peder Oxen fikk Torsjö, mens Mogens Gøye skulle få utbetalt pantesummen. Pantesummen ble ikke utbetalt.⁴⁴ I 1556 ble Mogens Gøyes arvinger innstevnet av Peder Oxen og hans søsken for å få utlevert godset. Forliket fra 1542 ble da stadfestet. Mogens Gøyes arvinger skulle også innfri eller tilbakebetale det som Eskil Gøyes ar-

Figur 5. Peder Oxé (1520-1571). Peder Oxé var Mogens Gyldenstjernes motstander i saken om Torsjö gods, og han var også hans rival i kampen om stillingen som stattholder på København slott. Peder Oxé har her latt seg avbilde i rustning, men i motsetning til Mogens Gyldenstjerne var han i liten grad en kriger, han hadde derimot lang utdannelse med studier i Frankrike, Tyskland, Holland, Italia og Sveits. Man kan tenke seg at Mogens Gyldenstjerne har latt seg inspirere av Peder Oxés utenlandsreiser i valg av utdannelse for sine sønner. (Maleri på fløy av husalterstol på Gisselfeld 1579).

vinger hadde pantsatt eller solgt av godset. Dette skal blant annet ha omfattet Snapperup gård, som var havnet i Mogens Gyldenstjernes besittelse. I

følge et brev fra Herluf Trolle kan Snapperup ha vært en av gårdene i eller ved Kallsjö.⁴⁵ Snapperup skal ha ligget nært opptil Stjernholm, og Mogens Gyldenstjerne ville ikke gi fra seg gården. Peder Oxé og hans søsken ville på sin side ikke godta annet gods for denne gården.⁴⁶ Saken om Torsjö viser at rettighetene til pantegods var et område der det lett kunne oppstå tvil, og at det var mulig å oppnå et eierforhold gjennom en rettssak. Dette kan forklare hvorfor Mogens Gyldenstjerne selv var så ivrig etter å tilpante seg gods.

Vergemål

Også vergemål kunne gi muligheter for godservervelse. I hvert fall var det en del av avtalen mellom Mogens Gyldenstjerne og Axel Rosenkrantz i 1562. Mogens Gyldenstjerne kunne i følge denne avtalen ta inn i gods det han hadde av utlegg for Axel Rosenkrantz eller på hans eiendom.⁴⁷ At dette vergemålet var viktig for Mogens Gyldenstjerne viser den innsatsen han gjorde for å oppnå det. Opprinnelig hadde nemlig Axel Rosenkrantz gjort sin svoger Peder Christensen (Dyre) til verge for seg og sin sønn etter at hustruen, Magdalene (Dyre), døde.⁴⁸ Dette vergemålet nektet Mogens Gyldenstjerne å godta, fordi Axel Rosenkrantz' bror, Mogens Rosenkrantz, var den nærmeste til å være verge. Mogens Gyldenstjerne gikk derfor til sak mot Peder Christensen. Søksmålet gjaldt for det første hans urettmessige vergemål, for det andre noen gårder Mogens Gyldenstjerne hadde i pant av Axel Rosenkrantz, som Peder Christensen skulle ha tatt avgifter fra, og for det tredje at Axel Rosenkrantz hadde brutt sitt løfte om ikke å pantsette jordegods til andre uten først å tilby det til Mogens Gyldenstjerne. Peder Christensen tilbød å innløse pantebrevene, men Mogens Gyldenstjerne

nektet.⁴⁹ Saken endte i 1554 i et forlik mellom partene, der Mogens Gyldenstjerne skulde få sitt tilgodehavende mot å utlevere brevene.⁵⁰

I 1557 gjorde Peder Christensen seg skyldig i dokumentrøveri og et voldelig overfall. I 1558 ble han dømt og holdt i forvaring på Københavns slott, og senere på Krogen, under oppsyn av Mogens Gyldenstjerne. Etter et fluktforsøk ble han satt i jern, og mistet etter hvert forstanden.⁵¹ I 1558 ble Mogens Rosenkrantz verge for Axel Rosenkrantz og hans sønn.⁵² Mogens Rosenkrantz døde i 1561. Dermed ble Mogens Gyldenstjerne verge for Axel og Claus Rosenkrantz. Axel Rosenkrantz døde før 7. februar 1564.⁵³ I april 1565 ga Claus Rosenkrantz Mogens Gyldenstjerne kvittering for hans vergemål. Samtidig innsatte han Mogens Gyldenstjerne, Peder Bille, Sten Rosensparre og deres hustruer som sine arvinger. Claus Rosenkrantz var død den 7. juni 1565.⁵⁴ Som verge for, og senere som arving etter Claus Rosenkrantz, gjorde Mogens Gyldenstjerne arvekrav på Peder Christensens gods.⁵⁵ Kongen grep inn med den begrunnelse at Peder Christensen var så åndssvak at han var ute av stand til å angi hvem som var hans arvinger. Kongen overtok hele arven etter Peder Christensen, og solgte alt godset til Peder Oxe og Otte Brahe.⁵⁶ Mogens Gyldenstjerne fikk derfor ingen del i arven etter Peder Christensen.

Salg

Det fremkommer bare ett vitnesbyrd i kildematerialet om at Mogens Gyldenstjerne solgte jordegods. Det kan skyldes at det ikke var viktig for Mogens Gyldenstjerne å kunne dokumentere salg av en eiendom. Det kan også være at Mogens Gyldenstjerne faktisk ikke solgte noe særlig jordegods annet enn i bytte mot annen fast eiendom. Den 26. mai 1541 skrev Rolf Olsen,

borgermester i Oslo, til Mogens Gyldenstjerne om en tomt han hadde kjøpt av ham. Andre hadde bemektiget seg Mogens Gyldenstjernes tidligere eiendom, og Rolf Olsen trengte beviser for eierforholdene.⁵⁷ Denne eiendommen lå i Norge, og det kan være derfor Mogens Gyldenstjerne ønsket å selge den. Å holde oppsyn med eiendommer så langt unna kan ha budt på problemer, slik Rolf Olsens brev kan tyde på. Det kan også være at norsk odelslovgivning skapte problemer. Det er derfor antagelig et spesialtilfelle at Mogens Gyldenstjerne solgte denne tomten, og ikke et uttrykk for at Hr. Mogens ellers var villig til å selge jordegods.

Handelsvirksomhet

Jeg vil her undersøke Mogens Gyldenstjerne investeringer i handel som et eksempel på investeringer i ren kapital. Det vil si at jeg ikke tar for meg den handelen han drev på kongens vegne som lensman. Handel med varer til privat forbruk er heller ikke med her, men behandles nedenfor som forbruk.

Jordrenten, som var adelens viktigste inntektsgrunnlag, ble i stor grad innbetalt i form av naturalytelser. Dessuten hadde adelen ofte tilgang på jordbruksprodukter fra egen hovedgårdsdrift. Det som ikke gikk med til eget forbruk måtte omsettes, og i Danmark var jordbruksvarer tidens eksportvarer. Som påpekt ovenfor var konjunktorene i siste halvdel av 1500-tallet særdeles gunstige for jordbruksprodukter. Eksport av jordbruksvarer var derfor en nærliggende virksomhet for danske godseiere, men drev de med kjøp av varer for videre omsetning? Weber skriver at: »*Svært ofte diskvalifiserer enhver rasjonell ervervsvirksomhet (...) utøverne for å tilhøre visse privilegerte stender*«. ⁵⁸ Adelenes funk-

sjon var knyttet til krig og statsstyrelse. Handelsvirksomhet ut over det som fulgte av godsdriften skulle derfor forbeholdes medlemmer av borgerstanden. Det franske begrepet *dérogance* inneholder den forestillingen at adelskapet kunne tapes ved handlinger som gikk ut over standens funksjon i samfunnet, slik som handel og andre kommersielle virksomheter. Forskningen har allikevel vist at i praksis var dette ikke til hinder for adelig handelsvirksomhet.⁵⁹

At den danske adelen på 1500-tallet drev handelsvirksomhet er kjent.⁶⁰ Grethe Ilsøe har påvist at medlemmene av de mest godsrike slektene fra perioden 1450-1530 sto i handelskontakt med hanseatene. Hun finner representanter for slektene Banner, Basse, Bille, Frille, Galt, Gyldenstjerne, Krummedike, Laxmand, Markmand, Rud, Rønnow, Thott, Trolle og Ulfstand. Samtlige av de handlende var lensmenn. Spesielt interessant i denne sammenhengen er at både Mogens Gyldenstjernes farfar Knut Henriksen, hans morfar Bent Bille, hans onkel Anders Bille og hans fetter Eske Bille drev handel. Knut Henriksen var til og med medlem av kjøpmansgildet Gudslegemslav i Ålborg.⁶¹ Mogens Gyldenstjerne hadde altså mange eksempler i sin nærmeste familie på at handelsvirksomhet ikke var til hinder for et adelig levevis. Astrid Friis og Svend Aage Hansen har også påvist adelig handelsvirksomhet. Foruten de adelsmennene Grethe Ilsøe har nevnt i sin artikkel, var blant annet Erik Eriksen Rosenkrantz, Predbjørn Podebusk, Jørgen Steensen, Lave Ulfstand, Børge Trolle, Jochum Beck, Christoffer Walkendorf, Mogens Gyldenstjernes fetter Claus Bille og Mogens Gyldenstjerne selv engasjert i handelsvirksomhet. Alle var de fremtredende høyadelige menn; riksråder eller innehavere av sentrale embeter.⁶²

Fordi det er vanskelig å skille ut

hvilke deler av handelsvirksomheten som er handel på kongens vegne, og hva som er til personlig forbruk, har jeg her valgt å konsentrere meg om Mogens Gyldenstjernes redervirksomhet.

I 1530 eide Mogens Gyldenstjerne og Henrik Jansen Hollender i Oslo en fjerdepart hver i et skip, som Henrik Hollender skulle seile med en last tømmer til Amsterdam. De andre medeierne i skipet var Jan Clausen, Peter Petersen, Cornelius Arentsen og Cornelius Sybrantsen.⁶³ I 1535 stadfestet Henrik Hollender at Hr. Mogens Gyldenstjerne eide en fjerdepart i et skip som de sammen hadde bygget.⁶⁴ Dette er sannsynligvis det samme skipet som ble omtalt i 1530. Handelsfelleskapet mellom Mogens Gyldenstjerne, Henrik Hollender og Cornelius Sybrantsen fortsatte i 1536 og 1537 sammen med Rolf Olsen, borgermester i Oslo.⁶⁵

Mogens Gyldenstjerne må ha samarbeidet med flere skippere. Fra 1534 stammer en beretning om tømmerhandel i England. Skipperen hadde solgt en last tømmer i Newcastle for 500 pund sterling. Engelskmennene la hindringer i veien for denne skipperen, og han forteller også at de tidligere hadde fratatt ham et skip som tilhørte Mogens Gyldenstjerne. Hvem skipperen var står ikke i beretningen, men at han selv hadde en andel i handelen kommer frem ved at han omtaler gods som tilhørte ham og Mogens Gyldenstjerne.⁶⁶ Et tingsvitne fra Landskrona 15. november 1535 forteller om skipper Thomas Skafte, som hadde førte Mogens Gyldenstjernes skip med full last til England. Engelskmennene hadde tatt godset og slått i stykker skipet.⁶⁷ Det er vanskelig å avgjøre om det er samme hendelsen det vitnes om i disse to beretningene, eller om Mogens Gyldenstjerne mistet to skip til engelskmennene.

Mogens Gyldenstjerne visste i hvert-

fall å sørge for å få erstatning. I 1534 kvitterte Erik Gyldenstjerne, Mogens Gyldenstjernes etterfølger som lensherre på Akershus, for en del gods han hadde mottatt på Mogens Gyldenstjernes vegne av Hans Bisterfeld og Joachim Strach.⁶⁸ Året etter kvitterte Erik Gyldenstjerne, igjen på Mogens Gyldenstjernes vegne, for gods fra Hans Bisterfeld og Joachim Strag. Om dette godset sier kilden at det var *»thenn tri-die parth aff thett engellske godtz, effther forskreffne her Monssis beffalingh aff forskreffne höffwidtmend tagett som her Monss tilldelldt tilbiweth och affpartett bleff«*. Hans Bisterfeldt var tidligere en av Christian 2.'s kaprere. Han hadde gått over i Mogens Gyldenstjernes tjeneste, og hadde altså kapret et engelsk skip som erstatning for det engelskmennene hadde tatt.⁶⁹

Henrik Hollender var død den 30. januar 1539, og det ser ut til at Rolf Olsen overtok som Mogens Gyldenstjernes hovedkontakt i Oslo. Våren 1541 ga Mogens Gyldenstjerne Rolf Olsen i oppdrag å selge en skipspart for seg. Om dette var parten i skipet Henrik Hollender hadde ført er ikke mulig å si. Skipsparten ble tilbudt en av de andre partseierne, Joachim Knebenagel, men denne hadde allerede solgt sin egen part. Rolf Olsen skrev at han planla en reise til Holland, og bedyret at han der ville prøve å gjøre sitt beste for Mogens Gyldenstjernes skipspart. Hvordan det gikk med dette vet vi ikke, men i august 1545 skrev Rolf Olsen igjen til Mogens Gyldenstjerne om en skipspart. På Mogens Gyldenstjernes vegne hadde han prøvd å selge en fjerdepart i et skip til Cornelius Sybrantson, en av de andre partseierne. Salget kom ikke i orden, og Rolf Olsen anbefalte å selge skipsparten til vinteren, ettersom skipet nå var utbedret. Først i mai året etter kunne Cornelius Sybrantson skrive til Mogens Gyldenstjerne og fortelle at hans tjener, Rut-

ger fra Køl'n, hadde vært der og solgt hans part i skipet.⁷⁰

Fra sine len, Tune og Skjeberg, fikk Mogens Gyldenstjerne tømmer som han solgte i Holland. Hans fogd samme sted, Lasse Skåanning, sørget dessuten for byggingen av to skip, påbegynt vinteren 1544. Det ene skipet var liten jakt på rundt 16 lester, og det andre var et større skip på cirka 20 lester. De ble bygget for å handle med norsk last i Holland. Mogens Gyldenstjerne var i 1545 ikke sikker på om han selv ville beholde skipene.⁷¹

Det kan se ut til at Mogens Gyldenstjerne gikk over til danske samarbeidspartnere en gang mellom 1545 og 1548. I februar 1548 skrev Peder Oxe til Mogens Gyldenstjerne om at *»vortt skiff«* var ventet inn til Kalundborg, og at Mogens Gyldenstjerne kunne sende sin malt dit.⁷² Ytterligere handelsvirksomhet sammen med Peder Oxe forteller ikke kildene om. I august 1553 var det Lave Ulfstand som kunne skrive til Mogens Gyldenstjerne om *»wor skibs handell«*.⁷³ I mai 1554 kjøpte Mogens Gyldenstjerne en åttende part i Lave Ulfstands skip.⁷⁴ I september samme år meldte Lave Ulfstand fra om at *»wortt skiib«* var kommet velberget til Varberg havn, lastet med salt som ballast. Det skulle også være *»alle hande gott naskery«* ombord, det vil si konfekt eller andre delikatesser. Skipet hadde de siste to somrene vært både på Sicilia og i England, og hadde foruten saltet brakt med krydder: nellik, kanel, muskat og pepper.⁷⁵ I april 1555 skrev Lave Ulfstand igjen til Mogens Gyldenstjerne om hvordan de skulle handle med *»wortt skib«* det året. Spørsmålet dreide seg om de i likhet med Claus Bille og Jørgen Stensen skulle sende skipet sitt til Frankrike.⁷⁶ Fjorten dager etter skrev han igjen til Mogens Gyldenstjerne og fortalte at han hadde motatt de pengene de hadde utestående i Danzig. Han kunne dessuten berette at skipet deres, sam-

Figur 6. Birgitte Gøye (1511-1574). Birgitte Gøye var gift med admiralen Herluf Trolle, og var en av tidens ledende damer. Hun hadde flere unge jomfruer i oppfostring hos seg, blant andre Mogens Gyldenstjernes og Anne Sparres datter Sibylle. Etter tidens mote er hun iført store og kraftige gullsmykker og perlehue. (Maleri av Jacob Binck 1550 på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hille-rød).

men med Claus Billes skip, var på vei ned til Brouage i Frankrike.⁷⁷ Brouage var den viktigste utskipningshavnen for fransk atlantehavssalt. I begynnelsen av juli lå skipene igjen rede i Varberg havn, og skulle denne gang sendes til Norge for å hente eiketømmer, som så skulle selges i Holland. Lave Ulfstand skrev da til Mogens Gyldenstjerne og spurte ham om han ville ha noe »nascherrj« fra Holland. Han kunne også berette at Huas, deres skipsskriver, var ventet hjem fra Lybekk, og også han skulle visstnok medbringe noe »nascherj«.⁷⁸

Mogens Gyldenstjerne skal i 1559 ha vært medeier i et skip sammen med Børge Trolle og rentemesteren Jochim Beck samt tre københavnske borgere, hvorav en av dem var borgermester i København, Mikkel Skriver.⁷⁹ Skipet gikk med forskjellige varer både til Sicilia, England, Frankrike, Norge, Holland og Danzig. Andre medeiere var Børge og Herluf Trolle, men antagelig hadde de fått med mange flere, for Mogens Gyldenstjerne og Lave Ulfstand eide nå bare en sekstendepart hver. Lave Ulfstand hadde i tillegg selv skip gående til Holland sammen med sin bror. Han refererer også flere ganger til Mogens Gyldenstjernes eget skip, i handel på Frankrike og Spania.⁸⁰

I 1555 opptok Mads Lampe og Mikkel Skriver, en forklaring på Københavns rådhus angående kravellen *Svanen*, som ble solgt i Holland av skipperen, uten at rederne var informert. Skipet hadde dratt fra København til Langesund i Norge for å kjøpe tømmer. Lasten ble solgt i Lisboa, der man fikk salt. Saltet ble så solgt på Sjælland. Etter dette ble det gjort to reiser til fra Sjælland til Lisboa etter salt, før skipperen solgte skipet i Holland. Det var 16 parter i skipet, hvorav skipperen hadde to. Mogens Gyldenstjerne og Oluf Henriksen er de eneste andre rederne kilden opplyser om.⁸¹ Det kan imidlertid ikke ha vært det

samme skipet som Lave Ulfstand var medeier i, siden det skipet var i fart mellom Norge og Holland på dette tidspunktet.

Mogens Gyldenstjerne var altså aktiv i rederivirksomhet med flere andre. Eide han også egne båter i denne perioden? Som vi så ovenfor hadde Mogens Gyldenstjerne i 1545 fått bygget to skip hos sin fogd i Norge, Lasse Skånning. Vi vet bare ikke om han beholdt disse skipene selv. Lave Ulfstand omtaler flere ganger Mogens Gyldenstjernes egne skip. I november 1555 bad Mogens Gyldenstjerne byskriveren i Malmø, Jens Lauridsen, om å kjøpe lerret til segl til sin skute.⁸² Om det er seil til et av de allerede omtalte skipene er ikke mulig å avgjøre. I 1563 skrev Christoffer Mogensen Handingmann fra Norge at han hadde ført en full last til Mogens Gyldenstjernes skipper, og at han sendte med register for tømmeret han hadde levert året før.⁸³ Vinteren 1564 sendte Mogens Gyldenstjerne et av sine egne skip til Norge for å skaffe fisk til proviant.⁸⁴ Hittil har vi sett at Mogens Gyldenstjerne handlet med varer mellom Norge, Frankrike, Holland, England, Spania og Danmark. Det finnes også vitnesbyrd om handel med Sverige. Mogens Gyldenstjernes tjener Jens Mikkelsen dro til Stockholm i 1559 med en skute lastet med sild og salt.⁸⁵ Mogens Gyldenstjerne hadde altså egne skip, og han handlet ihvertfall med varer fra både Norge og Sverige. De varene vi kjenner til at han handlet med er tømmer, sild og salt.

Forbruk

En innfallsvinkel til å se på hvordan Mogens Gyldenstjerne søkte å posisjonere seg i det danske samfunn, er å studere hvordan han ved hjelp av sosiale symboler søkte å skape et bilde av seg selv som var hensiktsmessig i for-

hold til de mål han satte seg. Jeg vil her ta for meg et statusorientert forbruk med klare signalfunksjoner, et sosialt demonstrativt forbruk.

Luksus var et viktig middel til selvheldelse. For å bli anerkjent som en adelsmann, måtte man leve som en, og den enkeltes livsstil måtte tilpasses vedkommendes plass i hierarkiet. Standsæren berodde på avstand og eksklusivitet, og det var viktig å opprettholde et skille mot det fremvoksende borgerskapet. Adelsens fortrinn til embeter var avhengig av at dette skillet bestod. Kravene som ble stilt til en standsmessig livsførsel var så høye at det for mange adelsmenn var en umulighet å vise seg ved hoffet. Over hele Europa ga dette seg utslag i en egen luksuslovgivning med det formål å begrense de ruinerende virkninger.⁸⁶ Fenomenet var altså anerkjent som et problem i sin samtid, både i Danmark og i resten av Europa.

To former for kapitalinvesteringer er allerede gjennomgått i avsnittene om godsvirksomhet og handel. Her skal jeg undersøke om forbruk av luksusvarer kan ha blitt brukt som en form for investering. Mer konkret har jeg sett etter forbruk av goder kjenetegnet ved en høy anskaffelsesverdi. Jeg har her valgt å studere klær, smykker, mat og utdannelsesreiser som uttrykk for sosialt demonstrativt forbruk. Gjennom dette vil jeg forsøke å danne et bilde av en høyadelsmanns disposisjoner i forhold til omgivelsene, hva slags signaler han søkte å sende ut til sine likemenn og overfor kongen.

De som tidligere har arbeidet med kildene etter Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre, har påpekt hvor sparsommelige og nøyeregnende de var.⁸⁷ Det finnes dessuten mange eksempler i brev materialet på at Mogens Gyldenstjerne ber sine barn om å spare. Her vil jeg undersøke om han gjennom sitt forbruk holdt den sparsommelige linjen, eller om han søkte å markere

sin plass innen adelen ved et sosialt demonstrativt forbruk.

Jeg henviser flere ganger til priser på en del kostbare varer. Som et sammenlikningsgrunnlag for disse prisene vil jeg nevne noen eksempler på lønninger for vanlige borgere: I følge regnskaper for Roskilde domkirke fra 1567 fikk en tømmermann seks skilling pr. dag samt fire skilling til kost. En håndlanger fikk bare to skilling pr. dag samt fire skilling til kost.⁸⁸ Tømmermannen måtte derfor arbeide i ikke fullt fem dager, mens håndlangeren måtte arbeide i ti dager for å tjene en daler.⁸⁹

Klær

Klær har til alle tider vært et middel menneskene har brukt for å sende ut signaler til sine omgivelser. Bekledningen fyller en rekke sosiale, estetiske og psykologiske funksjoner, den dekker til kroppen, og er således et bindeledd mellom legemet og den sosiale verden. Samtidig sender klærne ut signaler om bærerens sosiale stilling. Det er disse signalene som skal undersøkes her.⁹⁰

Ved møter med fremmede fyrster bad kongen sine riksråder om å møte i sine beste klær, gullkjeder og andre smykker *»som i kunde gaa med os og riget til ære«*.⁹¹ Gjennom adelens oppvisning av rikdom kunne kongen styrke sitt lands status overfor utlandet. Prakten var en måte å synliggjøre makt på, og gullkjeder og kostbare klær var dermed en påstand om makt.⁹² Det var altså i kongens interesse at adelen kunne stille med praktfulle klær og smykker, og innen adelen kunne de samme klærne og smykkene bli et middel til å hevde sin posisjon. Dessuten var klesbruken et middel til å understreke avstanden overfor borgerne.

Om kongen ønsket at adelen skulle oppvise prakt på rikets vegne, så skulle

Tegning af en Hof- Klædning i
K. Christ, III. Tid 1543.

Tom. V.

H

Origis

Figur 7. Hoffdragt anno 1553. Det ble sendt ut tegninger av hvordan kongen ville at hans menn skulle se ut, slik at klesdraktens snitt skulle stemme overens med kongens ønsker. Hoffdraktens farger skiftet fra år til år, så det kunne bli meget kostbart å ferdes ved hoffet. Det ene året skulle kjortelen være askefarvet, det neste skulle den være sort, mens hosenes byttet om, fra gule til sorte til røde. I tillegg hadde adelen plikt til å stille i full harnisk, og med mange hester, og det ble også krevet at svennene skulle ha fullt utstyr. (Danske Magazin 1. rk., 5 bd., 49. hefte, 1751).

denne prakten allikevel ikke bli så overdådig at den kom i konflikt med hans egen prakt. Allerede i 1283 ble det i Danmark utstedt en forordning mot luksus, der det blant annet ble forbudt for alle andre enn kongen og hans barn å pynte klærne med gull eller sølv.⁹³ Adelen følte seg også truet av borgerne, ettersom disse tok etter i fine klær og smykker. I 1528 kom det en forordning om at ingen adelsmann selv måtte ha, eller gi sin datter, mer enn tre plagg av silke. Bliant, gyldenstykke og perlekjortel kunne heller ikke lenger gis til hustru og barn, og ingen fruer eller jomfruer skulle lenger ha lov til å bære brede bonetter eller hatter.⁹⁴ I 1547 ble det på nytt, nå etter ønske fra den menige adel, forordnet av kongen at adelen ikke lenger skulle få bære gyldenstykke, bliant, sølvmor, perler eller gull og sølvsnorer på klærne (figur 7). Borgerne fikk forbud mot å bruke fløyel, damask og silke.⁹⁵ Den samme forordningen ble utstedt på ny i 1558.⁹⁶ De gjentatte forordningene tyder på at luksusforbruket av fine materialer i klærne fortsatt florerte.

Hvordan var det så med Mogens Gyldenstjerne og hans familie. Brukte de utsmykning forbeholdt kongefamilien? På portrettet av Mogens Gyldenstjerne ser vi en mann iført en flat svart hatt, en »barett« smykket med gullstifter, ikke ulik en barett Christian 3. bærer på et bilde fra omtrent samme tid (figur 3 og 9).⁹⁷ Ellers var »perlehuer« yndet blant kvinnene (figur 6). Blant Mogens Gyldenstjernes og Anne Sparres døtre fikk Karen i 1566 en perlehue til sitt bryllup.⁹⁸ Hilleborg fikk perler både i 1566 og 1568, men om de ble brukt til hodeplagg eller til å sette på klærne kan ikke avgjøres. Dorothea fikk 40 daler i 1566 som hun skulle »kiøbe siige perller och steffthertill it setthe«.⁹⁹ Antagelig dreier dette seg om små stifter i gull, perler eller edelstener som ble brukt til å sette på klærne. Perler på klærne bar de tyde-

ligvis til tross for forbudet. Gyldenstykke, sølvmor og bliant er ulike stoffer der hovedinnslaget er gull- eller sølvtråder. Disse betegnelsene finnes ikke i kildene. Derimot hadde Dorothea et sett av sølv- og gullkniplinger. Hilleborg hadde kniplet blanklad i sølv og gull til bruk på spissen eller toppen på hetter, samt to flettebånd av blanklad i sølv og gull.¹⁰⁰ Kanskje denne blanklad var det samme som bliant?

Ga Mogens Gyldenstjerne sin hustru eller sine barn mer enn tre plagg av silke? Silke har vært kjent i Norden siden vikingtiden.¹⁰¹ Silkestoffene ble fremstilt i mange slags vevteknikker. Atlask, bliant, damask, fløyel, gros, gyldenstykke, makei, samitum, sateng, sindal, skellert og taft nevnes i kildene etter Mogens Gyldenstjerne. En del av disse stoffene ble også laget i andre materialer, som for eksempel ull eller lin, og det kan derfor være vanskelig å skille ut hvilket materiale et tøy ble laget i. Kildematerialet viser at Anne Sparre hadde én kjole i silke-damask, som datteren Sibylle fikk til sitt bryllup.¹⁰² Oversikten over innkjøpene til Mogens Gyldenstjernes barn i tiden 1564-69 viser at det ble kjøpt inn taft til de to døtrene som oppholdt seg i Maribo kloster: Sofie fikk tre alen sort taft i januar 1566, ni alen sort taft i oktober 1567 og seks alen sort taft i mai 1569. Ermegaard fikk tre alen sort taft i januar 1566 og seks alen taft i mai 1569. Antar man at hvert av disse innkjøpene tilsvarer en kjortel, gir dette Sofie tre silkekjortler og Ermegaard to.¹⁰³ Dessuten fikk Karen fire knipper livfarget silke og noe hvit silke i oktober 1564. Det ser altså ikke ut til at Mogens Gyldenstjerne har gitt sin hustru eller sine døtre stort mer enn tre silkeplagg, slik forordningen fra 1528 forbød.

I flere tilfeller arvet barna til Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre klær. Alle døtrene, unntatt Hilleborg

Kerre Herluff ganske gode wen, ten
 allsom mechtigeste gud wor louet
 som teg enu har redit af tene store
 far, som tu nu har weret vdi, og unde
 teg snart at kome tyl tyn forlise igen.
 Roder ieg, tu gyffuer teg vdiij land,
 her er sunder lugt pa landet en pa
 wandet, oc tyn Beritte kand se teg
 tyl gode ect. Ieg har wel scryffuit
 teg tyl oc inttet skyb haft, som kunde
 før teg breffuen. Ieg wylle icke woge
 et skyb, lyger her met fyttallig, og
 tet met malttet at lade løbe vd, før
 ieg fyck wysse tyding om flaadens.
 Gjengitt etter: G.L. Wad: Breve til og fra
 Herluf Trolle og Birgitte Gjoe 1, s. 319.

Figur 8. Mogens Gyldenstjernes håndskrift. Man kan tenke seg at en vakker håndskrift kunne være et uttrykk for høy dannelse. Det ser ikke ut til at Mogens Gyldenstjerne for egen del brukte håndskriften som et virkemiddel til å uttrykke en høy kulturell kapital. (Inndledning av brev til Herluf Trolle, 7. juni 1565. Teksten lyder: »Kerre Herluff ganske gode wen, ten allsom mechtigeste gud wor louet, som teg enu har redit af tene store far, som tu nu har weret vdi, og unde teg snart at kome tyl tyn forlise igen. Roder ieg, tu gyffuer teg vdiij land, her er sunder lugt pa landet en pa wandet, oc tyn Beritte kand se teg tyl gode ect. Ieg har wel scryffuit teg tyl oc inttet skyb haft, som kunde før teg breffuen. Ieg wylle icke woge et skyb, lyger her met fyttallig, og tet met malttet at lade løbe vd, før ieg fyck wysse tyding om flaadens.« Gjengitt etter: G.L. Wad: Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjoe 1, s. 319).

og Karen, arvet kjortler etter moren. Karen arvet sin mors regnkåpe. Hilleborg arvet fire gamle halsklær etter Sofie.¹⁰⁴ Else arvet to fløyelskjortler og fire i damask etter fru Kirsten Friis.¹⁰⁵ Gammelt för gikk også i arv til barna: Dorothea arvet et för i katteskinns fra Anne Sparres kjortel, samt et gammelt

för som satt under Mogens Gyldenstjernes ullskjorte. Hun fikk også en syv alen lang bord som hadde sittet på morens kjortel. Else arvet gammelt gråverk etter Anne Sparre, til å fore under en kåpe. Christian fikk en av Mogens Gyldenstjernes gamle kledekjortler til å fore under en kjortel og til et

par bukser. Han fikk dessuten en av Mogens Gyldenstjernes gamle trøyer, og nytt stoff til før.¹⁰⁶

I hvilken grad var alle disse arveklærne uttrykk for sparsommelighet? Den sorte fløyelskjolen Dorothea arvet etter moren ble i Mogens Gyldenstjernes regnskaper satt til en verdi av 2 ½ gammel daler. Et annet uttrykk for at brukte klær kunne ha verdi ser man i krangelen om Karen Friis' kjortler etter hennes død i 1565. Begge svigerinnene, Jytte Podebusk og Anne Parsberg, ville ha sin del av klærne som Karen Friis selv hadde gitt til de jomfruene hun hadde i oppfostring.¹⁰⁷ Det er derfor ikke nødvendig å regne gjenbruken av klær for spesielt. Noe annet var det kanskje når Mogens Gyldenstjerne klippet opp den fløyelen som hadde utgjort Anne Sparres likklede, og delte den ut til døtrene slik at de kunne sy seg luer og annet de måtte trenge?¹⁰⁸

Kan man så si noe om mengden av klær? Om Mogens Gyldenstjernes døtre og hans hustru viser en opptelling av deres kjortler at eldstedatteren Sibylle i sitt brudeutstyr hadde seks kjortler, hvorav i hvertfall to var underkjortler. Dorothea må i 1569 ha hatt minst elleve kjortler, hvorav minst tre var underkjortler. Hilleborg hadde samme år i hvertfall tolv kjortler, hvorav vi vet at tre var underkjortler. Else hadde elleve kjortler, hvorav minst to var underkjortler, mens vi for Sofie bare kjenner til fire kjortler, og for Ermegaards del bare tre kjortler. I tillegg kommer imidlertid alle stoffinnkjøpene, der det ikke konkret er nevnt at det dreier seg om innkjøp til kjortler. Døtrene arvet til sammen elleve kjortler etter Anne Sparre, hvorav minst to var underkjortler.¹⁰⁹ Til sammenligning med disse tallene kan nevnes at fru Sissel Urne i 1577 etterlot seg tre overkjortler. Pontus de la Gardies hustru hadde syv kjortler. Prinsesse Dorothea fikk i 1561 i sitt utstyr

hele 24 overkjortler samt 14 underkjortler.¹¹⁰ Selv om dette gir et smalt sammenlikningsgrunnlag, kan man si at Mogens Gyldenstjernes hustru og døtre hadde relativt mange kjortler i sammenligning med de to adelsfruene, mens minstetallene for kjortler ikke var på nivå med prinsessens utstyr. Noe annet vi kan se, er at døtrene som kom i kloster, Sofie og Ermegaard, fikk færre kjortler enn de andre søstrene. Dette kan skyldes flere ting. På den ene siden er det mulig at det i klosteret var andre konformitetskrav enn ellers blant adelige jomfruer. På den andre siden er det mulig at de sydde flere av kjortlene sine selv.

Stoff og klesinnkjøpene til Mogens Gyldenstjernes barn viser altså at han var villig til å bruke relativt store summer på klær, for å oppfylle kravene til et adelig forbruk. Størst var utleggene til de døtrene som var i huset hos andre adelige fruer. Dette viser hvordan Mogens Gyldenstjerne fulgte opp det som ble forventet av utlegg. Samtidig ble det spart inn der det var mulig, ved å gi mindre til for eksempel døtrene i kloster, og ved gjenbruk av gamle klær.

Smykker

I innledningen siterte jeg Herluf Trolles utsagn fra 1565 om adelens rett til gyldne kjeder og jordegods. Her knyttet Herluf Trolle adelens gullkjeder direkte til deres makt og privilegier. Gullkjedene var altså å oppfatte som et standsmerke. Edle metaller og stener var imidlertid mer enn dette på 1500-tallet. De ble i seg selv sett på som maktgivende og helsebringende, det bodde en slags magisk kraft i dem. Det var også slik at å bære sine verdier på kroppen i form av smykker var en, etter datidens forhold, sikker måte å oppbevare formuen på.¹¹¹ Man gikk nærmest med pengene rundt halsen og på fingrene. Dette skinner også igjennom

i beskrivelsen av smykker, der mål, vekt og antall var det som ble vektlagt. Et gullkjede ble beskrevet i lengde og vekt, et anheng eller en nål etter antall og type stener.

Portrettet av Mogens Gyldenstjerne (figur 3) viser en mann med et stort gullkjede om halsen og flere gullringer på fingrene, men han hadde flere kjeder enn dette. Etter Anne Sparres død i 1564, gikk Hr. Mogens gjennom hele sin gullbeholdning og skrev ned vekten på mynter og kjeder. Her står det at hans eget kjede veide 71 lodd, men at han tilsammen hadde gullkjeder til en vekt av 528 lodd og 1 quentin. Dette er godt over syv og en halv kilo gull. Til sammenligning hadde Eskil Gøye, far til Mogens Gøye, i følge testamentet fra 1505 et kjede på 27 lodd gull.¹¹² Mogens Gyldenstjerne hadde dessuten to halsringer, en gullskje, et hattebånd i gull, en gullring med en rubin, og et smykke med en safir i midten og fem perler rundt. Dessuten hadde han 12 gullmynter, litt gulltråd, og en gullstang som veide 17 lodd og 1 ort. Tilsammen 621 1/2 lodd, det vil si at han hadde litt i overkant av ni kilo gull.¹¹³

Anne Sparre hadde også mange smykker: Et diamantkors hun hadde fått av sin mann, ett smykke med en smaragd og tre rubiner, ett med en rubin og en stor safir, og et lite smykke med tre stener i. På gravstenen er Anne Sparre avbildet med en perlehue (figur 11). Døtrene fikk også smykker: Sofie hadde et smykke med tre rubiner og en safir, som hang i et lite kjede. Ermegaard fikk et lite kors med smaragd og rubin av onkelen Erik Banner. Karen hadde et smykke med to rubiner og to diamanter.¹¹⁴ Sibylle fikk til sitt bryllup to gullkjeder, et lite og et bredt, en halsring, et smykke med to stener i, der den ene var en safir og den andre var stor og rød. Dorothea hadde både ringer og kjeder, men antallet vet vi ikke. Hilleborg hadde et par bøylar av sølv og gull. El-

se skulle få et gullkjede av Kirsten Friis, mot gull til en verdi av 300 daler. Om sønnene vet vi bare at Henrik i hvert fall hadde ett gullkjede.¹¹⁵ Dette var resultatet av optellingen av smykker etter Anne Sparres død i 1464. Etter dette fikk Dorothea ett bredt gullkjede, og ett smykke. Hilleborg fikk to gullkjeder. Karen fikk til sitt bryllup ett gullkjede og to smykker. I tillegg til disse smykkene nevnes også perler til perlehuer og »setthe« som omtalt under avsnittet om klær. I denne forbindelse nevnes en del fletter: I 1565 fikk Karen »itt par øre fletther, som bleff thagit vdj salige Fru Annis skrin«. Året etter fikk hun fire unser perler og ett lodd fletter. Hilleborg fikk i 1566 en unse perler, ett lodd fletter og blanklad av sølv og gull til et »setthe«. Året etter fikk hun »itt paar øre fletter, som bleff thagenn vdj salige Fru Annis skrin«. Else fikk »itt setthe aff kneppeliger mit fletther paa« i 1567.¹¹⁶ Flettede metallbånd i gull eller sølv må altså ha vært en del av kvinnes smykker.

Sammenligning med portretter av andre adelige fra samme periode, viser at bruken av gullkjeder var svært utbredt. Portrettmaleriene viser at det var vanlig å bære mange og lange gullkjeder, ofte også med store anheng på.¹¹⁷ Perlehuer, hattebånd i gull og gullstifter til å sette på klærne finnes det også mange eksempler på.¹¹⁸ I denne sammenhengen ser portrettet av Mogens Gyldenstjerne nærmest nøkternt ut. Hans egne lister, regnskaper og brev har allikevel vist at han eide store mengder med gull og at han ga bort mange og dyre smykker til sin hustru og sine barn. Han fulgt altså opp adelens standsideal, men brukte ikke portrettet til å fremheve sin rikdom på gullkjeder. Dette kan henge sammen med holdningene i den nære kretsen rundt Christian 3 på den tiden. Portretter av kansleren Johan Friis og av kongen selv viser samme

Figur 9. Christian 3. (1503-1559). Det var i Christian 3.'s regeringstid at Mogens Gyldenstjernes karriere virkelig skjøt fart. Han ble utnevnt til admiral i 1543 og 1555, og han var hoffmester for prinsesse Annas brudetog til Sachsen. Han kom med i riksrådet og han ble stattholder, først i Skåne senere i København. Mogens Gyldenstjerne fikk dessuten kjøpe betydelige mengder jordegods av kronen i Christian 3.'s tid. (Maleri af Jost Verheiden, udat. på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød).

type smykker som portrettet av Mogens Gyldenstjerne.¹¹⁹

Mat

Når menneskene har nok å spise, blir smak viktig. Smak impliserer å skjelne, å sette standarder for godt og vondt. Smak for ulike typer mat er sosialt betinget, og Stephen Mennel hevder at de viktigste kreftene som former smaken er religioner, sosiale klasser og nasjoner. I Europa er det spesielt de sosiale klassene som har formet smaken i matveien, fordi menneskene har brukt mat som statussignal og derfor som et middel til å opprettholde eller øke sin relative sosiale status. Særlig bruken av eksotiske ingredienser har hatt en sentral rolle i de mere eksklusive kjøkkener.¹²⁰ Dette har i stor grad sammenheng med et høyt prisnivå på slike varer.

En adelsmann hadde to muligheter til å vise sin stilling gjennom matveien. Han kunne kjøpe sjelden og dyr mat, og han kunne få den tilberedt gjennom arbeidskrevende prosesser, som fordret mange tjenere på kjøkkenet. Standseksternt kunne han vise frem sin privilegerte tilgang til skog, gjennom å servere vilt.¹²¹ Det siste er det ikke mulig å påvise i kildene, fordi de nesten bare omtaler mat som ble kjøpt eller bestilt fra andre.

Kildematerialets karakter gjør det også umulig å slutte seg til hvordan Mogens Gyldenstjernes mat ble tillaget, servert og konsumert. Det er også umulig å få noe overblikk over samlet kvantum av varer. Det jeg vil gjøre her, er å gjennomgå hvilke matvarer Mogens Gyldenstjerne kjøpte inn til seg og sin familie, for så å se om det kan fortelle noe om han brukte mat som sosiale signaler.

Både rhinskvin og annen uspesifisert vin finnes omtalt i kildene.¹²² Mogens Gyldenstjerne brygget sikkert øl selv, for han kjøpte flere ganger inn

humle.¹²³ Han kjøpte også øl, i hvertfall nevnes ølsorten kakerbille fra Assens.¹²⁴ Det finnes mange krydderinnkjøp i kildene: ingefær, pepper, nellik, muskat, karve, kanel, malurt og einerbær.¹²⁵ Andre eksotiske importvarer var oliven og sitroner, mandler, sukker, salt, kaker fra Nürnberg og hvetekjeks, epler og pærer fra Tyskland.¹²⁶ Ovenfor så vi at Mogens Gyldenstjernes skip ofte brakte med hjem »naskeri« eller konfekt. Det var også mer hjemlige varer som sild, ost, smør, roer og sennep.¹²⁷ Noen av importvarene, som for eksempel øl og vin, ble også konsumert av borgere. De kan derfor ikke sies å ha underbygget hans status som adelsmann. Tilsammen kunne likevel mangfoldet av varer som Mogens Gyldenstjerne kjøpte inn, vise hans samtidige at han var en svært ressurssterk person.

Mogens Gyldenstjerne kjøpte også inn krydderier og dess like hos lokale forhandlere. Fra 1563 er bevart en apotekerregning for innkjøpene mellom 16. juli og 8. august. I løpet av disse tre ukene handlet han inn krydder og vin for til sammen 17 daler og 22 skilling. Det var blant annet anis og lakris, ingefær, spisskum, sukater og valnøtter. Han kjøpte også vin hos apotekeren: 11 pottes lutendrank, det vil si over 10 ½ liter vin krydret med kanel, ingefær, kardemomme og muskat. Sist, men ikke minst, var det nesten halvannet kilo konfekt med kanel og mandler.¹²⁸

Brevmaterialet etter Mogens Gyldenstjerne viser altså adskillige eksempler på at han importerte luksusvarer som vin, krydder, sukker og sydfrukt. Dermed har hans bruk av mat gitt et sosialt budskap til omverdenen i samsvar med Stephen Mennells utsagn om eksotiske varers plass i de fine kjøkkener. At han fikk tilsendt varer som øl, hvete kjeks, kaker og epler fra Tyskland, fra utlandet, som også ble produsert i Danmark, er et klart

tilfelle av sosialt demonstrativt forbruk. Mogens Gyldenstjerne brukte altså mat som et middel til sosial statushevdelse.

Utdannelsesreiser

Å reise var tidkrevende, dyrt, anstrengende og farefullt på 1500-tallet. Lange reiser til utlandet ga derfor signaler til omverdenen om at man var en ressurssterk person. Derfor kan slike reiser ses på som handlingsstrategier med ambisiøse status effekter. Mogens Gyldenstjerne sendte tre av sine sønner, Henrik, Frans og Mogens, på utdannelsesreiser til utlandet. Henrik var i Leipzig fra 1554 til 1557/1558.¹²⁹ Frans studerte i Wittenberg fra 1559 til 1562.¹³⁰ Mogens ble sendt til Bryssel omkring 1565, dessuten nevnes en reise til Tyskland i oktober 1566. I tillegg var sønnen Hannibal hos erkebiskopen i Halle i 1560.¹³¹ Slike utdannelsesreiser var svært kostbare, og er derfor et klart uttrykk for et sosialt demonstrativt forbruk.

Særlig for Henriks reise finnes det kilder som kan belyse noen av farens utlegg. Henriks prokurator, Melchior Schelhammer, anbefalte 160 daler det første året, deretter 120 daler de påfølgende år til dekning av Henriks opphold i Leipzig. De 40 dalerne ekstra det første året skulle dekke engangsutgifter som innkjøp av seng og sengeutstyr, bokhylle, bøker osv. samt innskrivning på universitetet.¹³² Hva selve reiseutgiftene ned til Leipzig beløp seg til forteller ikke kildene.¹³³ Ideelt sett skulle Henriks fire år i Leipzig ha kostet hans far 520 daler samt reiseutgifter. Den unge adelsmannen var imidlertid flink til å stifte gjeld, og det ser ut til at beløpet kan ha kommet opp i mere enn det dobbelte. Korrespondansen er ikke komplett, så det er ikke mulig å anslå den totale kostnaden knyttet til Henriks reise, men vi kjenner til utbetalinger på over 1000

Figur 10. Jørgen Ottesen Rosenkrantz (1523-1596) er med sine gyldne kjeder et eksempel på en dansk adelsmann fra sluttet av 1500-tallet. Vi kan se at han bærer elefantordenen blant sine kjeder. Gullkjedet er dermed ikke lenger bare et statussymbol i seg selv, men også et tegn på kongens nåde og gunst. (Maleri af Tobias Gemperlin 1589 på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød).

daler.¹³⁴ Det er altså klart at Mogens Gyldenstjerne var villig til å bruke mye penger på studier for sønnene.

Gjennom utdannelsereiser til utlandet kunne sønnene oppnå høyere status, ettersom lærdommen og dannelsen de ervervet seg kunne gi dem fortrinn i konkurransen om len og embeder. Thorstein Veblen hevder at *conspicuous leisure*, eller *sosialt demonstrativ lediggang*, er et status tegn, en form for forbruk av tid på unyttige formål. God utdanning i manerer, og i »ubrukkelig« kunnskap er et synlig tegn på sosialt demonstrativ lediggang, ettersom det viser at man har hatt mye tid

Figur 11. Anne Sparres og Mogens Gyldenstjernes gravsten. Anne Sparre døde 1. august 1564. Mogens Gyldenstjerne fikk da laget en felles gravsten til dem begge som ble plassert i Vor Frue kirke i København. Der har han latt seg selv avbilde i full rustning, og har altså her søkt å fremheve sin identitet som kriger. Anne Sparre er avbildet med perlehue etter tidens mote. (Gjengitt etter: Danmarks Kirker 1, s. 87, Kbh. 1945-58).

til å bruke til ikke-produktive formål.¹³⁵ I følge sosiologen Pierre Bourdieu's terminologi, har Mogens Gyldenstjerne investert i høy kulturell kapital hos sine sønner.¹³⁶ Mogens Gyldenstjerne sendte fire av sine fem sønner til utlandet, og deres reiser ble en stor utgift for ham. Det later ikke til at noen av dem fikk noe stort lærdomsmessig utbytte av dette.¹³⁷ Flere år i utlandet har nok likevel påvirket deres livsvaner, noe som kan ha gitt dem høyere status. Utdannelsesreisene er

et uttrykk for at Mogens Gyldenstjerne hadde mange penger, som han kunne bruke på sønnenes utdannelse. Reisene kan altså samtidig ses på som en investering i sønnenes status og karrieremuligheter og som et uttrykk for et sosialt demonstrativt forbruk for Mogens Gyldenstjerne.

Avslutning

Innledningsvis satte jeg opp en modell for analyse av inntektsanvendelse. Modellen drøftet fire ulike investeringsområder for inntekt: statusbærende kapital, ren kapital, sosialt demonstrativt forbruk og rent forbruk. Målet med modellen var å se på hvordan anvendelse av inntekt virker på fremtidig inntekt.

Modellen viste at man vil bruke mer av de varer som representerer et sosialt demonstrativt forbruk enn den umiddelbare nytten tilsier, fordi sosialt demonstrativt forbruk gir fremtidige muligheter i form av status og inntekter i tillegg til den umiddelbare nytten. Det trengs heller ikke så stor fremtidig avkastning av sosialt demonstrativt forbruk som av statusbærende kapitalinvesteringer, fordi dette forbruket også gir nytte i nåtid. Modellen viste også at den fremtidige avkastningen i form av inntekt er lavere for investeringer i statusbærende kapital enn i annen kapital. Investeringene i statusbærende kapital skal være større enn det som følger av den fremtidige direkte inntekten, fordi slike investeringer via virkningen på status vil kunne gi både inntekter og ytterligere status. I følge modellen vil sosialt demonstrativt forbruk kunne fremstå som den eneste gjenværende investeringsmuligheten ved begrensninger på investeringer i statusbærende og ren kapital. Det sosialt demonstrative forbruket kan da bli meget høyt ved høye inntekter.

Jeg har undersøkt Mogens Gyldenstjernes investeringer i jordegods, i handel og i et sosialt demonstrativt forbruk med henblikk på inntekt og status. Investeringer i jordegods ga høy status, og god økonomisk avkastning. Det har her ikke vært mulig å si noe om det totale omfanget av Mogens Gyldenstjernes eiendomsbesittelser, men kildematerialet er rikt nok til å kunne fastslå en del tendenser i hans godspolitik. Mogens Gyldenstjerne handlet hovedsaklig med eiendommer i Skåne og på Fyn, og han arbeidet aktivt med å utvide sin godsmasse. Denne geografiske plasseringen av Mogens Gyldenstjernes godservervelser kan knyttes til hans arv og hans giftemål, som hadde gitt ham et utgangspunkt på Fyn og i Skåne. Han var ivrig etter både å kjøpe og tilpante seg gods, og han prøvde til det ytterste å utnytte uklare forhold rundt pantegods til ny godservervelse. En klar tendens i kildene er interessen for eiendommer i byer. Mogens Gyldenstjerne skaffet seg gårder og tomter i Malmø, København, Lund og Ystad. Dette kan ha sammenheng med hans handelsvirksomhet.

Det kan ikke være tvil om at Mogens Gyldenstjerne var aktivt engasjert i en handel som gikk ut over gårds og bords behov, og utover den handelsvirksomhet som fulgte av hans stillinger som lensherre. Flere av kildene antyder lange og etablerte handelsforhold. Etter 1559 avtar mengden vitnesbyrd om handelsvirksomhet, uten at mengden kilder avtar i samme periode. Det kan være at hans virksomhet som stattholder tok så stor del av hans tid at han ikke fikk anledning til å drive mye med handel. Likevel er det mest nærliggende å knytte nedgangen i handelsvirksomhet til syvårskrigen utbrudd i 1563. Krigen gjorde det vanskeligere å drive handel og faren for tap av last og skip økte. Det finnes ingen uttrykk i kildemate-

rialet for at handelsvirksomhet var deklasserende. Mogens Gyldenstjerne hadde ingen problemer med å knytte seg opp mot en borgerlig syssel som handel. Tvert i mot, handelsvirksomheten kunne ha positive følger. Mogens Gyldenstjerne høstet erfaringer i forretningsførsel, som kunne komme ham til gode når han drev handel på kongens vegne i sin stilling som kongelig embetsmann. Han kunne til og med forstrekke kongen med skip i nødsfall. Han oppnådde gode kontakter, som også kunne være nyttige i politisk øyemed.

For å undersøke Mogens Gyldenstjernes sosialt demonstrative forbruk, har jeg har sett etter forbruk av goder med høy anskaffelsesverdi. Kildene viser at Mogens Gyldenstjernes investeringer i forbruk hadde en viktig sosial funksjon. Han kjøpte fine og dyre klær til sin familie, selv om han brukte de anledninger som bød seg til å spare. Han gikk med gullkjeder og ringer, og viste seg som en ekte adelsmann. Slik kunne han kaste glans over både seg selv og kongen. Det kan se ut til at Mogens Gyldenstjerne har ansett investeringer i varige verdier som gull for mer viktig enn investeringer i klær, som raskere ble umoderne eller utslitt. Han kjøpte inn eksotiske frukter fra sydligere strøk og viste gjennom disse innkjøpene at han hadde både penger og de forbindelser som var nødvendig for å få til slikt. Han sendte sine sønner på dyre utdannelsesreiser til Tyskland. I det hele ser det ut til at Mogens Gyldenstjerne hadde et forbruk som plasserte ham trygt innen adelen, men som ikke var egnet til å imponere hans standsfeller. Han hadde de ressurser som skulle til for å skape et visuelt uttrykk for den sosiale status han hadde. Han stilte med det som var forventet og krevet for å høre med i de øverste kretsene, men gikk antagelig lite ut over dette. Det kan også være at det var en fordel

å bli oppfattet som nøktern. Det kan se ut til at Mogens Gyldenstjerne var langt mer villig til å bruke penger på det som lignet mest på direkte investeringer, nemlig sønnes utdannelse-reiser og gull.

For alle de tre investeringsformene som er behandlet her gjaldt det begrensninger. For jordegods lå begrensningen på tilbudssiden, det var svært vanskelig å få kjøpt jord. Det gjaldt begrensninger også for handelsvirksomhet. For eksempel laget krig problemer for de handlende. Begrensningene for investeringer i sosialt demonstrativt forbruk var av en annen art. Adelen måtte gjerne konkurrere innad om høyt sosialt demonstrativt forbruk, men de måtte ikke utfordre kongens posisjon. For klær og selskapeligheter var det lovbestemte begrensninger på forbruket.

Gjennomgangen av Mogens Gyldenstjernes investeringer viste at han kjøpte opp jord så langt det var mulig, og han lånte ut penger for å få pant i jordegods. Han gikk også flere ganger rettens vei for å oppnå tilgang til jordegods. Mogens Gyldenstjerne drev med utstrakt handelsvirksomhet, men krig laget begrensninger for hans investeringer. For eksempel mistet han skip til engelskmennene i 1534. Mogens Gyldenstjerne investerte også i et sosialt demonstrativt forbruk, men på dette investeringsområdet kom han ikke opp i størrelser på investeringene som møtte begrensninger. Vi ser altså at Mogens Gyldenstjerne prioriterte høyest investeringer i statusbærende kapital som jordegods. Han foretok rene kapitalinvesteringer i handelsvirksomhet, også på dette området inntil han møtte begrensninger. Mogens Gyldenstjernes investeringer i sosialt demonstrativt forbruk var i større grad preget av adelens konformitetskrav, og han la vekt på slike investeringer som kunne gi mest varig utbytte, som edle metaller og utdanning.

Det ser altså ut til at Mogens Gyl-

denstjerne har hatt så store midler til disposisjon at hans investeringer støt-te på begrensninger. I noen tilfeller kan begrensningene ha vært av absolutt karakter, som beskrevet av Sejersted. Ofte ser begrensningene ut til å ha vært preget av avtagende utbytte, som beskrevet i modellen. Det er derfor interessant å se at Mogens Gyldenstjerne særlig prioriterte gull innenfor sitt sosialt demonstrative forbruk. Gull er det godet som har minst avtagende utbytte.

Jordegods og gullkjeder var en viktig del av Mogens Gyldenstjernes status, men samtidig så han at en forandring var på vei. Adelens funksjon var under endring. Dette har Mogens Gyldenstjerne tydeligvis også vært oppmerksom på, siden han satte så mye inn på sønnes utdanning.

Noter:

Artikkelen er en beskåret utgave av min hovedoppgave i historie: *Mogens Gyldenstjerne. En monografisk studie i adelens holdninger til status og karrieremobilitet*, Oslo 1996.

- 1 Her sitert etter Ole Fenger og Erling Ladewig Petersen: *Adel forpligter... Studier over den danske adels gældsstiftelse i 16. og 17. århundrede*, 1983, s. 8.
- 2 Knud J.V. Jespersen: *The Rise and Fall of the Danish Nobility, 1600-1800, The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* 2, H.M. Scott (ed.) London 1995, s. 42.
- 3 Hans Christian Wolter: *Adel og embede. Embedsfordeling og karrieremobilitet hos den dansk-norske adel 1588-1660*, 1982.
- 4 Kåre Lunden har i sin bok *Økonomi og samfunn, synspunkt på økonomisk historie*, Oslo 1972, fremsatt sterk kritikk av bruken av økonomiske modeller i historieforskningen. Han skriver om modellbruken at: »Han er irrelevant fordi han er for spesiell, han gjeld historiske unntak.« Med dette sikter han spesielt mot modeller tilpasset den moderne markedsøkonomi (s. 34). I denne analysen har jeg valgt å se på én individuell person som forholder seg til en markedsøkonomi som ikke fungerer fullt ut. Begrensningene i markedet gjøres til gjenstand for analyse.

- Lundens kritikk er rettet mot det å aggregere, noe jeg ikke gjør her.
- 5 Uttrykket *conspicuous consumption* ble første gang brukt av Thorstein Veblen i hans bok *The Theory of the Leisure Class*, som utkom første gang 1888. I dansk forskning er det Erling Ladewig Petersen som har tatt opp studiet av dette fenomenet. I sin artikkel *Conspicuous consumption: the Danish nobility of the seventeenth century* i *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 1/1982, s. 57-65. Han fremstiller kjøp av jordegods som adelens hovedinvestering i conspicuous consumption. Jeg har valgt å se på adelens kjøp av jordegods som en investering i statusbærende kapital, fordi jordegodset ga en sikker avkastning, og derfor hadde en direkte innvirkning på inntekten.
  - 6 Dette tilsvarende det skillete økonomen Harry Liebenstein har satt mellom *nonfunctional demand* og *functional demand*, der nonfunctional demand skyldes faktorer utenfor selve godet, mens functional demand er den delen av etterspørselen som skyldes godets egenskaper. Harry Liebenstein: *Bandwagon, Snob and Veblen Effects in the theory of Consumers' Demand*, *The Quarterly Journal of Economics*, Mai 1950, s. 188-189.
  - 7 I denne nåverdiberegningen kan vi ikke bruke pengerenten, fordi det ikke alltid var mulig å investere til denne renten. Vi kan imidlertid bruke en subjektiv vurderingsfaktor som varierer fra periode til periode. Denne vurderingsfaktoren er forholdet mellom ekstra nytte av en skilling mer forbruk i neste periode og en skilling mer brukt i denne perioden.
  - 8 Arild Sæther: *Mikroøkonomi*, Stavanger 1994, s. 40-42. Grenseutbytte (den deriverte av en utbyttefunksjon) er mer inntekt fra en skilling mer investering. Grensenytte (den deriverte av nyttefunksjonen) er ekstra nytte fra en ekstra skilling forbrukt.
  - 9 Sst., s. 36. Grensenytten av et gode er den partielt deriverte av nyttefunksjonen med hensyn på dette godet.
  - 10 Sst., s. 42.
  - 11 Sst., s. 58-59.
  - 12 Francis Sejersted: *Demokratisk kapitalisme*, Oslo 1993, s. 52.
  - 13 Jon Elster: *Vitenskap og politikk*, Oslo 1989, s. 207.
  - 14 C.P. Rasmussen m.fl. (red.): *Det danske godssystem – utvikling og afvikling 1500-1919*, 1987, s. 11.
  - 15 C.F. Allen: *De tre Nordiske Rigers Historie*, 2, 1865, s. 55.
  - 16 Grethe Ilsøe: »Det danske rigsråd 1570-88. Rekrutteringsmønstre«, Knud J.V. Jespersen (red.), *Rigsråd, adel og administration 1570-1648*, 1980, s. 27.
  - 17 Erik Ulsig: *Danske adelsgodser i middelalderen*, 1968, s. 9; Ladewig Petersen (se note 5) og Leon Jespersen: 1600-tallets danske magtstat, *Magtstaten i Norden i 1600-tallet og dens sosiale konsekvenser. Rapporter til den XIX nordiske historikerkongres* 1, 1984, s. 33.
  - 18 Se f.eks. Erling Ladewig Petersen: *Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700*, *Dansk socialhistorie* 3, 1980, s. 243-255.
  - 19 Poul Enemark: Peder Nielsen Gyldenstjerne til Ågård og hans sønner, *Festskrift til Troels Dahlerup*, 1985, s. 149.
  - 20 *Danmarks adels Aarbog* 1917, s. 511-517.
  - 21 Rigsarkivet. Privatarkiv nr. 5504. Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 11 regnska-per udatert. Frands Gyldenstjernes privatarkiv 15. 04. 1569.
  - 22 Erik Ulsig: *Danske adelsgodser i middelalderen*, 1968, s. 292.
  - 23 Leon Jespersen, *Rekrutteringen til rigsrådet i Christian 4.s tid*, K.J.V. Jespersen (red.): *Rigsråd, adel og administration 1570-1648*, 1980, s. 88.
  - 24 E. Marquard (udg.): *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre* 1, s. 54.
  - 25 Sst., s. 207.
  - 26 Kr. Erslev og W. Møllerup (udg.): *Danske Kancelliregistranter 1535-1550, 1881-1882*, s. 92.
  - 27 Sst., s. 156-60.
  - 28 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 12 avskrifter 06. 08. 1545.
  - 29 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 116.
  - 30 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv, pergamenter pk. 195, 2.
  - 31 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 3, s. 254.
  - 32 Sst., 1, s. 421-423.
  - 33 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv, pergamenter pk. 193, 2-5.
  - 34 O. Nielsen (udg.): *Kjøbenhavns diplomatarium. Samling af dokumenter, Breve og andre Kilder til Oplysning om Kjøbenhavns ældre Forhold før 1728* 4, 1884, s. 93-94.
  - 35 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv, pergamenter pk. 194, 2.
  - 36 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 63.
  - 37 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv, pergamenter pk. 195, 3 og 5, pk. 196, 2 og 3, og A. Heise: Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie, *Dansk Personalhistorisk Tidsskrift* 2.R.VI, s. 53.
  - 38 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 345-347.
  - 39 Sst., 1, s. 79-80, 109-112, 146-147, 422-423.
  - 40 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv, pergamenter pk. 193, 1.

- 41 Kristian Erslev: *Danmarks len og lensmænd i det sextende aarhundrede (1513-1596)*, 1879, s. 38.
- 42 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 9 originale dokumenter 19. 12. 1552 og 12. 11. 1553.
- 43 Sst. pk. 10 originale dokumenter 08. 12. 1556 og 14. 03. 1559.
- 44 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 56-57, 60-61, 67-71, 73-79, 87-88; Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 9, originale dokumenter 08. 08. 1494; 22. 02. 1500; 26. 11. 1540; 01. 02. 1541 og 03. 05. 1541 og Troels Dahlerup (udg.): *Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's tid.*, 2, 1959-69, s. 366-372, 400-401, 406.
- 45 G.L. Wad (udg.): *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe 1*, 1893, s. 26-32.
- 46 Poul Colding: *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, 1939, s. 14-15; E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 385 og E. Reitzel-Nielsen (udg.): *Danske Domme 1375-1662*, 1979, 2, s. 80-84. I følge kronens skjøtebrev på Tommerup kloster, kjøpte Mogens Gyldenstjerne Snapperup som en del av klostergodset (se note 27).
- 47 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pergamenten pk. 199, 1.
- 48 A. Heise: *Familien Rosenkrantz's Historie*, 2, *Diplomatarium*, 1882, s. 259-260.
- 49 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 200-201, 210-213 og Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 9 originale dokumenter 08. 11. 1552; 17. 12. 1552; 21. 12. 1552; 09. 01. 1553; 16. 01. 1553; 24. 01. 1553; 18. 02. 1553; 08. 03. 1553; 16. 05. 1553; 22. 07. 1553; 27. 07. 1553; 23. 09. 1553; 08. 11. 1553; 17. 02. 1554; 21. 04. 1554.
- 50 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 203 og Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 10 originale dokumenter 14. 09. 1554; 15. 09. 1554.
- 51 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 657-75; Henry Bruun i S. Sedergreen Bech (red.): *Dansk biografisk leksikon*, 3. utg. 1980, 4, s. 79 og E. Reitzel-Nielsen (udg.): *Danske Domme* (se note 46), s. 181-185.
- 52 *Kancelliets Brevbøger 1551-1570*, 1885-96, 03. 06. 1557 og Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 10 originale dokumenter 17. 08. 1558.
- 53 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 10 originale dokumenter 09. 06. 1561; 18. 06. 1561. *Kancelliets Brevbøger* (se note 52) 28. 11. 1560.
- 54 *Familien Rosenkrantz's Historie Diplomatarium* (se note 48), s. 285-29.
- 55 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 10 originale dokumenter 26. 02. 1561; 24. 05. 1561; 27. 08. 1561.
- 56 *Familien Rosenkrantz's Historie Diplomatarium* (se note 49), s. 290-291.
- 57 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 63.
- 58 Max Weber: *Makt og byråkrati*, Oslo 1994, s. 65.
- 59 H. M. Scott og Christopher Storrs: Introduction: The Consolidation of Noble Power in Europe c. 1600-1800, *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, 1, H.M. Scott (ed.), London 1995, s. 18.
- 60 Erik Arup: *Danmarks Historie* 2, 1932, s. 417.
- 61 Grethe Ilsoe: Dansk herremandshandel med hansekøbmændene i senmiddelalderen. *Middelalderstudier Tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen 11. September 1966*, 1966, s. 314-316, 322-323.
- 62 Astrid Friis: Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III.s Regeringstid, *Historisk Tidsskrift* 10.R.VI, s. 18. Svend Aage Hansen: *Adelsvældens grundlag*, 1964, s. 61.
- 63 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 9 originale dokumenter 29. 06. 1530.
- 64 *Diplomatarium Norvegicum*, 2, nr. 1113.
- 65 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 9 originale dokumenter 02. 03. 1538. *Diplomatarium Norvegicum*, 22, nr. 520.
- 66 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 11 opptegnelser 1534.
- 67 Sst., pk. 9 originale dokumenter 15. 11. 1535.
- 68 *Diplomatarium Norvegicum*, 3, nr. 1135.
- 69 Sst., 3 nr. 1139, 1140. *Monumenta Historiæ Daneicæ*, 1, s. 626. Astrid Friis i *Dansk biografisk leksikon* (se note 51), 1979, 2, s. 171-172.
- 70 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 62-65, 96, 114.
- 71 Sst., 1, s. 89, 92-93, 98-102, 106.
- 72 Sst., 1, s. 154.
- 73 Sst., 1, s. 219.
- 74 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 10 originale dokumenter 10. 05. 1554.
- 75 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 268, 289.
- 76 Sst., 1, s. 317.
- 77 Sst., 1, s. 322-323.
- 78 Sst., 1, s. 329-330.
- 79 Colding (se note 46), s. 391.
- 80 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 262, 299, 327.
- 81 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 11 opptegnelser 1555 (76).
- 82 *Danske Magazin*, 7.R.V, s. 61.
- 83 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 2, s. 222, 243.
- 84 Sst., 2, s. 474-475, 537. *Kancelliets Brevbøger* (se note 52), s. 24. 10. 64.
- 85 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 621.
- 86 Weber (se note 58), s. 64; Peter Englund: *Det*

- hotade huset. *Adeliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Stockholm 1989, s. 72 og Ole Jørgen Benedictow: *Hartvig Krummediges jordegods. En studie i en senmiddelaldersk adelsøkonomi*, Oslo 1970, s. 73-74.
- 87 O. Andrup i *Danske Magazin* 6.R.II, s. 289; E. Marquard i *Danske Magazin* 7.R.V, s. 57 og Colding (se note 46), s. 206, 226.
- 88 William Scharling: *Pengenes synkende Værdi*, 1869, s. 351.
- 89 Her har jeg regnet med at 1 daler = 3 mark = 48 skilling.
- 90 Elisabeth Wilson: *Klædt i drømme, om mode*, 1992, s. 7-9.
- 91 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 83; *Kancelliets Brevbøger* (se note 53) 15. 12. 1554; 02. 12. 1555; 20. 03. 1559.
- 92 Englund (se note 86), s. 71, 79-80.
- 93 Herluf Nielsen: »Luksusforordning«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 11, sp. 2.
- 94 *Danske Magazin* 1.R.V, s. 75-78. Benedictow (se note 86), s. 74.
- 95 *Gamle danske Love* 4, s. 229-30.
- 96 Sst., s. 271.
- 97 Troels Frederik Troels-Lund: *Dagligt liv i Norden* 4, (4. utg.) København 1914, fig. 132, s. 136. *Den svenska historien III. Vasatiden 1520-1611*. Stockholm 1966, s. 30.
- 98 *Danske Magazin* 6.R.II, s. 318. I kilden står det 1½ hue.
- 99 Sst., s. 324, 326-327
- 100 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 2, s. 520-24.
- 101 Agnes Geijer: Siden, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, Oslo 1956-78, 15, sp. 174-180. Anne Stine Ingstad: Tekstilen i Osebergskipet, i A.E. Christensen, A.S. Ingstad og B. Myhre: *Oseberg dronningens grav. Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys*, Oslo 1994, s. 188.
- 102 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 2, s. 520-24.
- 103 *Danske Magazin* 6.R.II, s. 315-316, 322. Muligens kan de 9 alen sort taft til Sofie i 1567 ha rukket til 2 kjortler, i så fall dreier det seg om 4 silkekjortler til henne, på den annen side finnes det eksempler på kjortler av opptil 12 alen i kildematerialet, så her blir det usikkert å slutte seg til noe.
- 104 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 2, s. 520-24. *Danske Magazin* 6.R.II, s. 315, 317, 319, 321, 324-325, 327.
- 105 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 2, s. 685.
- 106 *Danske Magazin* 6.R.II, s. 311, 319, 323-325.
- 107 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 2, s. 685.
- 108 *Danske Magazin* 6.R.II, s. 319, 324.
- 109 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 2, s. 520-524; 3, s. 269. *Danske Magazin* 6.R.II, s. 318-327.
- 110 Troels-Lund (se note 97), 4, s. 113.
- 111 Sst., s. 197.
- 112 *Familien Rosenkrantz's historie Diplomatarium* (se note 48), s. 13.
- 113 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 11 opptegnelser 15. 11. 1564 (125).
- 114 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 3, s. 1-2.
- 115 Sst., 2, s. 284, 520-24, 687-688. *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjoe* (se note 45) 2, s. 60-61.
- 116 *Danske Magazin* 6.R.II, s. 318-327.
- 117 Troels-Lund (se note 97), 4, se f.eks. bildene s. 35, 109, 114-115, 139, 147, 162, 174, 177, 181-183, 185-188, 191.
- 118 Sst., se f.eks. bildene s. 99, 136-137, 139-140, 155, 183, 185-189, 191.
- 119 Sst., fig. 43 s. 46, fig. 130 s. 135 og fig. 132 s. 136.
- 120 Stephen Mennel: *All Manners of Food. Eating and Taste in England and France from the Middle Ages to the Present*, Oxford 1987, s. 8, 17, 20.
- 121 Massimo Montanari: *The Culture of Food*. Oxford 1994, s. 44.
- 122 *Danske Magazin* 7.R.V, s. 65 og E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 3, s. 193.
- 123 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 3, s. 59, 65, 193.
- 124 Sst., 1, s. 405.
- 125 *Diplomatarium Norvegicum*, 3, s. 821, 826 og E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 288; 2, s. 412-413, 418; 3, s. 256.
- 126 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 414-415; 2, s. 418, 453; 3, s. 65, 145.
- 127 Sst., 2, s. 102, 151, 295; 3, s. 256.
- 128 Mogens Gyldenstjernes privatarkiv pk. 11 opptegnelser 08. 08. 1563 (119).
- 129 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 269-275, 281-287, 341-345, 350-355, 371-375, 396-399, 407-412, 414-415, 423.
- 130 Sst., 1, s. 556-558, 610, 617, 646; 2, s. 64, 101-102, 176-178.
- 131 Sst., 3, s. 281-282. *Danske Magazin* 6.R.II, s. 308.
- 132 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 280-287.
- 133 Det finnes en liten pekepinn: Henrik og hans følge ble overfalt på veien og frarøvet alt. Mogens Gyldenstjerne fikk brev fra Stettin om å sende 100 daler til å dekke de uforutsette utgiftene. Av dette gikk omkring 14 daler til nye klær og 10 daler til reiseutgifter mellom Stettin og Lübeck. Dessverre vet vi ikke hvor mye ut over reisen til Wittenberg de resterende 76 dalerne skulle dekke E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s. 269-275.
- 134 E. Marquard (udg.): *Breve* (se note 24), 1, s.

- 350-356, 372-375, 377-378, 396-400, 411-412, 415. Mogens Gyldenstjernes privatar-
kiv pk. 10 originale dokumenter 13. 05.
1556.
- 135 Veblen (se note 5) i utgave fra 1934, s. 45-46,
48-49.
- 136 Pierre Bourdieu: *Distinksjonen. En sosiolo-
gisk kritikk av dømmekraften*, Oslo 1995.
- 137 Karen Arup Seip: *Mogens Gyldenstjerne. En
monografisk studie i adelens holdninger til
status og karrieremobilitet*, kap. VI, Oslo
1996.